

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Privatinės teisės katedra**

Simono Bušmos,
V kurso, komercinės teisės
studijų šakos studento

Magistro darbas

**Proceso ekonomiškumas ir koncentruotumas v. teisingas bylos
išnagrinėjimas**

Vadovas: Lekt. Andžej Maciejewski

Recenzentas: doc. Dr. Vīgita Vėbraitė

Vilnius

2020

TURINYS

ĮVADAS.....	4
1. PROCESO EKONOMIŠKUMAS, KONCENTRUOTUMAS IR TEISINGAS BYLOS IŠNAGRINĖJIMAS CIVILINIO PROCESO TIKSLŲ KONTEKSTE.....	7
1.1. Ekonomiškumo ir koncentruotumo principų turinys ir reikšmė kitiems civilinio proceso principams.....	7
1.2. Bylos nagrinėjimas per protingą laiką kaip integruota ekonomiškumo ir koncentruotumo principų dalis.....	11
1.3. Teisės į teisingą bylos išnaginėjimą turinys ir užtikrinimo prielaidos.....	13
1.3.1. Teisės į teisingą bylos išnaginėjimą samprata.....	13
1.3.2. Reikalavimai, keliami tinkamam teismui.....	14
1.3.3. Reikalavimai, keliami procesinei eigai.....	18
1.4. Santykio tarp proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo bei teisingo bylos išnaginėjimo nustatymo problema.....	22
2. BENDROSIOS PRIELAIDOS, LEMIANČIOS EKONOMIŠKĄ, KONCENTRUOTĄ IR TEISINGĄ BYLOS IŠNAGRINĖJIMĄ ĮGYVENDINANT CIVILINES PROCESINES TEISES IR PAREIGAS.....	24
2.1. Teismo galimybės ir veiksmai užtikrinant civilinio proceso ekonomiškumą, koncentruotumą ir teisingą bylos nagrinėjimą.....	24
2.1.1. Teismo išaiškinimo pareiga.....	24
2.1.2. Teismo teisė atsisakyti priimti įrodymus.....	27
2.1.3. Pareiga užtikrinti sąžiningą procesą.....	30
2.2. Ginčo šalių pareigos.....	35
2.3. Kitų civilinio proceso kodekso bendrosios dalies institutų taikymas siekiant teisingo bylos išnaginėjimo.....	39
3. EKONOMIŠKUMO IR KONCENTRUOTUMO IDĖJŲ ĮGYVENDINIMAS SIEKIANT TEISINGO BYLOS IŠNAGRINĖJIMO SKIRTINGŲ INSTANCIJŲ TEISMUOSE	44
3.1. Ekonomiškumo ir koncentruotumo principų įtaka teisingam bylos išnaginėjimui pirmoje instancijoje.....	44
3.1.1. Pasirengimo bylos nagrinėjimui stadija.....	44
3.1.2. Bylos nagrinėjimas iš esmės.....	48

3.1.3. Kai kurie proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo aspektai siekiant teisingo bylos išnagrinėjimo atskirų kategorijų bylose.....	52
3.2. Bendrieji pastebėjimai dėl proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principų įtakos teisingam bylos išnagrinėjimui vykdant teismo sprendimų ir nutarčių teisėtumo kontrolę.....	55
IŠVADOS.....	58
ŠALTINIŲ SĄRAŠAS.....	60
SANTRAUKA.....	63
SUMMARY.....	64

IVADAS

Temos aktualumas. Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau – Konstitucijos) 109 straipsnis nustato, kad teisingumą vykdo nepriklausomi ir tik įstatymu besivadovaujantys teismai¹. Tačiau teismams vykdyti teisingumą, kaip tai numato Konstitucija, bus įmanoma tik tuo atveju, jei valstybė pasirūpins kokybiška teisėkūra ir sukurs realias prielaidas nustatytos teisėkūros rezultatais pasinaudoti. Teisingumo principas, siekis ir teisingumo įgyvendinimas nuolat figūruoja tiek nacionalinės, tiek tarptautinės teisės šaltiniuose. Nepaisant itin dažno teisingumo sąvokos eksploatavimo teisinėje kalboje ir atsižvelgiant į šios sąvokos moralinį pobūdį, manytina, kad šiandienos civiliniame procese kalbėti apie teisingumą kaip apie objektyvią kategoriją nėra prasmės. Byloje svarbu nustatyti ne objektyvią, bet materialią tiesą, o toks tiesos nustatymas privalo atitikti tam tikrus civiliniam procesui keliamus reikalavimus. Tokius reikalavimus nustato Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (toliau – EŽTK arba Konvencija)², nustatydamą teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą turinį, kuris per daugiau nei pusę amžiaus buvo sėkmingai integruotas į daugybės valstybių vidaus teisės sistemas. Teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą turinys reiškia, kad globalizacijos ir vis spartėjančio gyvenimo būdo pasaulyje nebepakanka, kad ginčas būtų išspręstas vien teisingai pritaikius teisės normas - pagarba prigimtiniams žmogaus teisėms, asmeniniams turtiniams ir neturtiniams interesams lėmė poreikį užtikrinti, kad teisinė taika būtų pasiekta kaip įmanoma greitai, paprastai ir mažiausiais kaštais.

Teisė į teisingą bylos išnagrinėjimą, įtvirtinta EŽTK 6 straipsnyje, o taip pat ir daugybėje kitų tarptautinės teisės šaltinių, yra sudėtinė plataus turinio teisė³, numatanti reikalavimus proceso eigai, teismui bei šalims. Iš pastarųjų šaltinių kildinami ir Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (toliau – CPK) 2 straipsnyje numatyti tikslai, tarp kurių – tinkamas įstatymų taikymas nagrinėjant civilines bylas ir kuo greitesnis teisinės taikos tarp ginčo šalių atkūrimas⁴. Pastarieji tikslai neatskiriamai susiję ir aiškintini kartu su CPK 7 straipsnyje įtvirtintais proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principais, esančiais sudedamąja teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą garantijos dalimi. Brangus, ilgas ir varginantis procesas, nepriklausomai nuo baigties, daro žalą sąžiningai byloje dalyvaujančių asmenų lūkesčiams ir interesams, mažina pasitikėjimą teismų sistema,

¹ Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014.

² Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987.

³ PETKUTĖ-GURIENĖ, J. *Komerčinis arbitražas ir teisingo bylos nagrinėjimo garantijos pagal Europos žmogaus teisių konvencijos 6(1) straipsnį*. Vilnius: Jurisprudencija, 2017, 24(2), p. 466.

⁴ Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2002-04-06, Nr. 36-1340.

sukelia finansiškai nepamatuojamus dvasinius išgyvenimus ir skausmus. Dėl nepagrįstai ilgo proceso kiekvienais metais Europos Žmogaus Teisių Teisme (toliau – EŽTT) pradedama daugybė bylų, argumentuojant, jog valstybės institucijų veikla arba jų nustatytas reguliavimas neatitinka operatyvumo reikalavimų, būtinų teisei į teisingą bylos išnagrinėjimą įgyvendinti. Kadangi vien materialiai teisingo sprendimo priėmimas nereiškia iš esmės teisingo proceso, būtina nustatyti, kokią įtaką teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą įgyvendinimui turi proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principai.

Darbo tikslas. Šio darbo tikslas yra nustatyti proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo santykį su teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą įgyvendinimu.

Darbo uždaviniai. Šiame rašto darbe iškeliami uždaviniai kaip nurodyta toliau:

1. Išanalizuoti proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principų bei teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą sampratą ir turinį.
2. Išnagrinėti bendrąsias procesines šalių ir teismo pareigas, kuriomis įgyvendinamas proceso ekonomiškumas ir koncentruotumas, ir nustatyti, kokią reikšmę šių pareigų įgyvendinimas turi teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą įgyvendinimui.
3. Išanalizuoti proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo įgyvendinimo aspektus, turinčius reikšmės teisingam bylos išnagrinėjimui skirtingų instancijų teismuose.
4. Apibendrinti, kokią reikšmę teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą užtikrinimui turi tinkamas proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principų įgyvendinimas.

Objektas. Šio darbo objektas – proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo įgyvendinimo ypatumai siekiant užtikrinti teisę į teisingą bylos išnagrinėjimą civiliniame procese.

Tyrimo metodai. Siekiant šiame darbe iškeltų uždavinių bus taikomi šie metodai:

1. Sisteminis metodas. Šio metodo pagalba aiškiai ir struktūriškai aptariami konkretūs principai, jų reikšmė, taikymo ypatumai ir hierarchija tarptautinės bei nacionalinės teisės šaltiniuose.
2. Istorinio teisės aiškinimo metodas. Šio metodo pagalba atsikleidžiama principų formavimosi raida, kurios suvokimas padeda tinkamai išspręsti analizuojamų proceso principų konkurencijos su kitais proceso principais ir tikslais problemas.
3. Teleologinis metodas. Pastarasis metodas naudojamas siekiant išsiaiškinti nagrinėjamų institutų paskirtį bei atskleisti tikrąją įstatymų leidėjo valią.
4. Lingvistinis analizės metodas. Šio metodo būdu analizuojamos pagrindinės šio darbo sąvokos, tokios kaip teisė į teisingą teismą.
5. Aprašomojo metodo pagalba aprašoma ir analizuojama teisės doktrina, aktualūs teisės aktai, teismų praktika bei kiti šaltiniai ir jų turinys.

Darbo originalumas ir naujumas. Atskirų šiame darbe analizuojamų principų ir tikslų turinys, jų įgyvendinimas skirtinguose civilinio proceso institutuose ne kartą buvo analizuotas monografijose, moksliniuose straipsniuose, taip pat aptariamas ir teisininkų konferencijose. Darbe analizuojamos teismo, šalių bei kitų proceso dalyvių teisės ir pareigos ganėtinai išsamiai atskleidžiamos civilinio proceso teisės vadovėliuose, CPK komentaruose. Pastebėtina, kad didžiąją dalį paminėtų teisės doktrinos darbų, atsiradusių netrukus po naujojo CPK įsigaliojimo, galima susieti su iškilusia būtinybe padėti tiek visuomenei, tiek teisininkams prisitaikyti prie naujojo civilinio proceso reguliavimo. Neabejotina, kad pastarieji darbai didžiąją dalimi ir šiandien tebėra aktualūs, tačiau natūralu, jog per keliolika metų nuo CPK įsigaliojimo, atsižvelgiant į sparčiai besivystančius visuomeninius santykius, buvo padaryta nemažai aktualių įstatymų pakeitimų, be to, didelę įtaką tiek įstatymų leidėjui, tiek teismų veiklai padarė vis gausėjanti EŽTT praktika, o ypač kiek tai susiję su EŽTK 6 straipsnio aiškinimu ir taikymu. Taigi, įvertinant teisinio reguliavimo pokyčius ir naujai atsirandančią teismų praktiką bei ją analizuojančius teisės mokslininkų darbus, manytina, kad tai sudaro pakankamas prielaidas šio darbo originalumui ir aktualumui atsiskleisti.

Svarbiausi šaltiniai. Pagrindiniai šio darbo šaltiniai yra Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija, civilinio proceso teisės mokslininkų darbai, teismų praktika bei kiti teisės aktai, aktualūs teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą įgyvendinimui.

1. PROCESO EKONOMIŠKUMAS, KONCENTRUOTUMAS IR TEISINGAS BYLOS IŠNAGRINĖJIMAS CIVILINIO PROCESO TIKSLŲ KONTEKSTE

1.1. Ekonomiškumo ir koncentruotumo principų turinys ir reikšmė kitiems civilinio proceso principams

Proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principai įtvirtinti CPK pirmosios dalies antrajame skyriuje ir, nors šiandien šių principų egzistavimo civilinio proceso principų sistemoje būtinybė niekam nekelia abejonių, verta pažymėti, jog abu šie principai savo amžiumi yra ganėtinai jauni ir susiję su skirtingų civilinio proceso mokyklų XIX amžiaus Europoje formavimusi. Ekonomiškumo ir koncentruotumo principai kildinami iš socialinio civilinio proceso mokyklos ideologo Franzo Kleino: šios mokyklos atstovų teigimu, bylos turi būti išnagrinėtos ne vien laikantis liberaliosios proceso mokyklos suformuotų proceso principų, tokių kaip viešo bylos nagrinėjimo, nešališko ir nepriklausomo teismo, žodinio nagrinėjimo, bet tuo pačiu siekiant, kad bylos būtų nagrinėjamos aiškiai ir prieinamai, greitai, ekonomiškai ir koncentruotai⁵. Pažymėtina, kad savarankiškas ekonomiškumo bei koncentruotumo principų suformulavimas neturėtų būti laikomas savitiksliu dalyku (dar daugiau – grėsme kitiems jau iki tol egzistavusiems proceso principams) - šių abiejų principų funkcijos buvo siejamos su poreikiu kuo sparčiau atkurti ginčo pažeistus visuomeninius bei ekonominius santykius („nes ko vertas šimtą metų vykdomas teisingumas?“)⁶. Taigi naujų proceso principų atsiradimas absoliutizmo laikotarpio griuvimo fone reiškė ir pakitusį visuomenės teisinės sąmonės lygį, ir kitokio santykio tarp visuomenės nario ir valstybės institucijų, vykdančių teisingumą, paieškos etapą. Pažymėtina, kad naujai suformuoti principai sukūrė prielaidas daugybės skirtingų civilinio proceso tikslų koegzistavimui ir lėmė galimą proceso principų konkurencijos atsiradimo problemą.

CPK 2 straipsnis numato šiuos civilinio proceso tikslus: ginti asmenų, kurių materialinės subjektinės teisės ar įstatymų saugomi interesai pažeisti ar ginčijami, interesus; tinkamai taikyti įstatymus teismui nagrinėjant civilines bylas, priimant sprendimus bei juos vykdančią; taip pat kuo greičiau atkurti teisinę taiką tarp ginčo šalių; aiškinti bei plėtoti teisę. Akivaizdu, kad kuo greitesnio teisinės taikos tarp šalių atkūrimo tikslas iš esmės reiškia dviejų savarankiškų proceso tikslų koegzistavimą – proceso

⁵ LAUŽIKAS, E; MIKELĖNAS, V.; NEKROŠIUS, V. *Civilinio proceso teise: vadovėlis. I tomas*. Vilnius: Justitia, 2004, p. 38.

⁶ *Ibid.*

koncentruotumo ir teisinės taikos atkūrimo⁷. Svarbų vaidmenį koncentruotumo principą integruojant į atskiras nacionalinės teisės sistemas turėjo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnis, numatantis kiekvieno žmogaus teisę, kad jo byla būtų išnagrinėta per protingą terminą, kas sudaro prielaidas visuomenėje kilusio konflikto efektyviam pašalinimui, pažeistų visuomenės santykių atkūrimui ir normalios civilinės apyvartos egzistavimui⁸.

Ekonomiškumo ir koncentruotumo principai yra įtvirtinti Civilinio proceso kodekso 7 straipsnyje. Proceso koncentruotumo principas reiškia, kad teismas turi siekti bylą išnagrinėti, jei tik tai nekenkia tinkamai išnagrinėti bylą, vieno posėdžio metu. Svarbu tai, kad koncentruotumo principas taikomas ne vien bylą nagrinėjančiam teismui, bet ir ginčo šalims: šalys turi rūpintis proceso skatinimu ir susilaikyti nuo veiksmų, galinčių vilkinti procesą. Todėl teisės doktrinoje sutinkama pozicija, kad proceso koncentruotumas pasiekiamas dvejopai: procesinės medžiagos koncentruotumu ir procesinių veiksmų koncentruotumu⁹. Įstatymų leidėjas numatė skirtingus institutus, užtikrinančius šio principo įgyvendinimą: teismo teisę atsisakyti priimti pavėluotai pateiktus įrodymus (CPK 181 str.), ginčo šalių pareigą pateikti įrodymus rengiantis nagrinėti bylą teisme (CPK 226 str.), sprendimo priėmimo už akių galimybę (CPK 287-289 str.), nustatytos sankcijos už proceso vilkinimą ir kitokį piktnaudžiavimą procesu. Ekonomiškumo principas, nustatytas CPK 7 straipsnio 1 dalyje, lemia tiek teismo, tiek šalių pareigą stengtis, kad sprendimas būtų priimtas ir įvykdytas kuo ekonomiškiau – tausojuo proceso šalių ir valstybės lėšas. Tokiomis išlaidomis pripažįstamos ir valstybės išlaidos, susijusios su teismų sistemos funkcionavimo palaikymu (darbo užmokesčiai teisėjams ir kitam personalui, pastatų priežiūra, technologijų ir kitų priemonių įsigijimai, ekspertų ir liudytojų sąnaudos), ir ginčo šalių išlaidos (lėšos teisinei pagalbai apmokėti, žyminis mokestis, o taip pat – lėšos tam tikroms neturtinėms vertybėms (pavyzdžiui, sveikatai) kompensuoti)¹⁰. Siekiant užtikrinti ekonomiškumo principo laikymąsi, civilinio proceso kodekse numatytos minimalios priemonės, leidžiančios bylą išnagrinėti ekonomiškiau: supaprastinta tam tikrų kategorijų bylų nagrinėjimo tvarka, nustatyti procesiniai terminai veiksams atlikti, nustatyti apeliacijos ir kasacijos ribojimai¹¹.

⁷ VALANČIUS, V.; *et. al. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Pirmoji dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004, p. 40.

⁸ *Ibid.*

⁹ *Ibid.*, p. 67.

¹⁰ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 53.

¹¹ VALANČIUS, V.; *et. al. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Pirmoji dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004, p. 70.

Nors proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principai įtvirtinti tame pačiame straipsnyje, gali kilti klausimas: ar šie du principai išties savarankiški ir, jei jie tokie yra, koks jų tarpusavio ryšys? Teisės doktrinoje abejojama, ar įmanoma šiuos du principus atriboti. Pripažįstama, kad ekonomiškumo principo atsiradimas yra paskatintas būtent koncentruotumo principo susiformavimo socialinio civilinio proceso teorijoje, todėl abu šie principai turėtų būti aiškinami išvien, kaip papildantys vienas kitą. Kalbant apie ekonomiškumą, būtina turėti galvoje ir koncentruotumą, ir atvirkščiai.¹² Ekonomiškumo principo susiformavimo svarba grindžiama tiek viešu, tiek privačiu interesu, o pagrindinė šio principo reikšmė yra ekonominė – užtikrinti racionalų valstybės ir privačių asmenų lėšų naudojimą ir užkardyti nesąžiningų asmenų (pavyzdžiui, skolininkų, siekiančių vilkinti procesą ir tuo pačiu gaunančių naudą iš pasiskolintų ir negražinamų pinigų) privilegijuotą padėtį¹³.

Kalbant apie koncentruotumo ir ekonomiškumo principų praktinę reikšmę, svarbu atkreipti dėmesį į šių principų integruotumą kitų principų sistemoje, reikšmę kitų principų egzistavimui ir turiniui. Nors abu šie principai šiuolaikinėse teisės sistemose pripažįstami savarankiškais civilinio proceso principais, galima išvelgti šių principų poveikį klasikiniams (liberaliesiems) proceso principams, tokiems kaip žodinio nagrinėjimo, dispozityvumo ar rungimosi. Kaip antai, socialinio civilinio proceso ideologijos išvešėjimas ir civilinio proceso pripažinimas viešu interesu¹⁴ lėmė būtinybę ieškoti alternatyvos neefektyviam, neekonomiškam ir varginančiam, tačiau daugybę amžių besąlygiškai pripažįstamam žodiniam procesui. Žodinis bylos nagrinėjimas turėjo stiprų privalumą – galimybę net ir neraštingam asmeniui dalyvauti procese. Tačiau, dėka vakarų Europoje nuvilnijusio apšvietos laikotarpio, raštingumo problema tapo mažiau aktuali ir atsirado galimybė laikytis mišraus bylų nagrinėjimo metodo (rašytinio arba žodinio), leidžiančio taupyti ginčo šalių ir teismo lėšas bei laiką. Nesunku įvertinti, kaip socialinio civilinio proceso principai paveikė ir rungimosi bei dispozityvumo principus: teismas, užuot buvęs nuošalyje esančiu arbitru, tapo aktyvus – įgavo teisę išreikalauti nepateiktus įrodymus, užkirsti kelią „stipresnės“ proceso šalies piktnaudžiavimams, pasiūlyti atkreipti dėmesį į svarbius bylos aspektus (pavyzdžiui, atkreipti dėmesį į galimą ieškinio senaties taikymą).

¹² NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 52.

¹³ *Ibid.*

¹⁴ NEKROŠIUS V. *Profesorius E. Vaskovskis apie civilinio proceso tikslus ir principus*. Vilnius: Teisė, 2017 102, p. 10.

Taigi akivaizdu, kad ekonomiškumo ir koncentruotumo principai į civilinio proceso principų sistemą įeina, viena vertus, kaip savarankiški socialinio civilinio proceso doktrinos suformuluoti principai, kita vertus, kaip principai, praturtinantys ir išplečiantys kitų svarbių proceso principų turinį. Pažymėtina, kad į civilinio proceso principus vertėtų žvelgti kaip į principų visumą ir sistemą, kurioje įstatymų leidėjas dažnai nenumato principų hierarchijos ar prioritetinių (viršesnių) principų. Visi įstatymų leidėjo principai nustatyti siekiant proceso tikslų įgyvendinimo, o taip pat ir teisingo bylos išnagrinėjimo. Teisė į teisingą bylos išnagrinėjimą negali būti realizuota be pakankamo proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo užtikrinimo, tad abu šie nagrinėjami principai įeina į teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą apimtį.

1.2. Bylos nagrinėjimas per protingą laiką kaip integruota ekonomiškumo ir koncentruotumo principų dalis

CPK 2 straipsnis kaip proceso tikslą numato būtinybę kuo greičiau atkurti teisinę taiką tarp šalių. Pastarąjį tikslą papildė ir CPK 7 straipsnis, kuriame nurodyta, kad teismo sprendimas (tuo pačiu ir pats procesas) turi būti įvykdytas per kuo trumpesnę laiką ir kuo ekonomiškiau. Vertinant šių CPK reikalavimų egzistavimą, būtina atkreipti dėmesį į EŽTK 6 straipsnio 1 dalį, numatančią kiekvieno asmens ar piliečio teisę, kad jo byla būtų išnagrinėta per įmanomai trumpiausią laiką. Pažymėtina, kad lietuviškuose EŽTK vertimuose dažnai naudojamas terminas „per kuo trumpesnę laiką“¹⁵, kai originaliame Konvencijos tekste anglų bei prancūzų kalbomis naudojama bylos nagrinėjimo „per protingą laiką“ sąvoka (ang. „*reasonable time*“, pranc. – „*terme raisonnable*“). Lietuvos teisės mokslininkų pozicija šiuo klausimu vienareikšmiška – nepaisant Konvencijos lietuviškame vertime įtvirtintos „trumpiausio laiko“ sąvokos, įprastai naudojami „protingo laiko“ arba „operatyvumo“ terminai, kurie, manytina, kur kas geriau atitinka Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies esmę.

Kas yra bylos nagrinėjimas per protingą laiką, nepasako nei Konvencija, nei CPK ar kiti įstatymai. Žinoma, įstatymų leidėjas turi galimybę CPK nustatyti konkrečius terminus, numatančius maksimalią bylos nagrinėjimo atitinkamoje instancijoje trukmę, tačiau praktiškai tokio reguliavimo nebūtų įmanoma įgyvendinti dėl daugybės objektyvių priežasčių – net iš pažiūros panašaus pobūdžio bylų nagrinėjimas gali skirtis dėl skirtingo proceso šalių aktyvumo byloje, įrodymų gausos ar paprasčiausiai šalių piktnaudžiavimo procesinėmis priemonėmis. Todėl kas yra protingas bylos nagrinėjimo laikas ir ar byla buvo išnagrinėta per protingą terminą galima įvertinti tik konkrečiai analizuojant atskirus atvejus, atsižvelgiant į bylos sudėtingumą, kompetentingų institucijų elgesį, proceso šalių elgesį ir interesus¹⁶. Pavyzdžiui, byloje *Baškienė v. Lietuva* EŽTT pripažino, kad septyneri metai ir penki mėnesiai nuo civilinio ieškinio pateikimo iki civilinio ieškinio palikimo nenagrinėtu yra akivaizdus pagrindas konstatuoti protingo bylos nagrinėjimo termino pažeidimą, nepriklausomai nuo to, jog patys vidaus teismai šį faktą pripažino.¹⁷ Kita vertus, to paties teismas negalėtų konstatuoti, jeigu tokia ilga proceso trukmė būtų

¹⁵ PUMPUTIS, A. *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 2000, p. 26.

¹⁶ VALANČIUS, V.; et. al. *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Pirmoji dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004, p. 65.

¹⁷ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. liepos 24 d. sprendimas *Baškienė v Lietuva* byloje, Nr. 11529/04.

sąlygota, pavyzdžiui, paties pareiškėjo nesąžiningų veiksmų¹⁸. EŽTK 6 straipsnio veikimo kontekste aktualus ir konvencijos 13 straipsnis, numatantis kiekvieno suinteresuoto asmens teisę į efektyvią teisinę gynybą, nepriklausomai nuo teisės pažeidusio subjekto privataus ar viešo statuso. Taigi valstybės yra įpareigos užtikrinti tokias objektyvias proceso priemones, kurios leistų šalims efektyviai ir per protingą laiką apginti savo pažeistas teises - priešingu atveju valstybė galėtų tapti atsakove pagal EŽTK 35 straipsnį. Kaip antai, nagrinėdamas bylą *Jurevičius v. Lietuva* EŽTT konstatavo, kad nepakankamas valstybės institucijų vidinis bendradarbiavimas bei vidaus reguliavimas nėra priežastis, dėl kurios valstybei negalėtų kilti atsakomybė dėl 6 straipsnio 1 d. pažeidimo¹⁹.

Nepaisant neapibrėžtumų, neišvengiamai atsirandančių aiškinant tam tikrus principus, verta paminėti ir konkrečias priemones, kuriomis įstatymų leidėjas sukuria prielaidas tiek teisinės gynybos efektyvumui, tiek bylos nagrinėjimui per protingą laiką. Pavyzdžiui, sprendimo priėmimo už akių institutas leido sumažinti galimybes nesąžiningai šaliai piktnaudžiauti savo procesinėmis teisėmis ir procesą užvilinti. Tą patį galima pasakyti ir apie teismų teisę atsisakyti priimti įrodymus, kurie galėjo ir turėjo būti pateikti ankstesnėje proceso stadijoje. Paminėtina ir tai, kad skundams pateikti įstatyme numatyti konkretūs terminai, lemiantys šalių aktyvų ir rūpestingą elgesį. Pagaliau, technologijų raida, rašytinis procesas ir elektroninių dokumentų pateikimo galimybė neišvengiamai lemia civilinio proceso progresą ir sudaro prielaidas efektyvesniam ir spartesniam bylų nagrinėjimui²⁰, kas yra svarbios koncentruoto ir ekonomiško civilinio proceso prielaidos.

¹⁸ VALANČIUS, V.; *et. al.* *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Pirmoji dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004, p. 65.

¹⁹ Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. lapkričio 14 d. sprendimas *Jurevičius v. Lietuva* byloje, Nr. 30165/02.

²⁰ BRAZDEIKIS, A., *et al.* *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 118.

1.3. Teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą turinys ir užtikrinimo prielaidos

1.3.1. Teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą samprata

Procesas – tai įstatymo sureguliuota šalių kova, kurioje šalys turi tam tikras garantijas siekiant užtikrinti šios kovos sąlygų vienodumą²¹. Vienas pagrindinių civilinio proceso tikslų – ginčijamų subjektinių teisių ar įstatymų saugomų interesų gynimas. Šis proceso tikslas neatsiejamas nuo paties civilinio proceso – o kartu ir visos teisės sistemos – esminio reikalavimo, kad priimant ir vykdant sprendimus teismai ar kitos valstybės institucijos tinkamai laikytųsi įstatymų bei kitų teisės aktų reikalavimų. Tokie reikalavimai numatyti ne vien CPK ar Konvencijoje – teisė į teisingą teismą įtvirtinta ir Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto 14 straipsnyje²², numatančiame, kad kiekvienas asmuo turi teisę, kad jo byla būtų nagrinėjama lygybės ir viešumo sąlygomis pagal įstatymą sudaryto kompetentingo, nepriklausomo ir nešališko teismo, kuris nustatytų ginčijamas teises ar pareigas. Šie principai, iš esmės analogiškai EŽTK 6 straipsnio turiniui, įtvirtinti ir Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos (toliau – Chartija) 47 straipsnyje²³ bei atitinkamuose Konstitucijos straipsniuose (31, 109, 113, 114, 115, 116, 117).

Konvencijos 6 str. 1 d. įtvirtintų principų visuma kartais apibendrintai įvardijama tik kaip teisė į teisingą teismą²⁴. Tokia pozicija gali būti pripažįstama, jei teisė į teisingą teismą bus suprantama plačiaja prasme - priešingu atveju teisė į teisingą teismą, vertinant pažodine (siaurąja) prasme, tereikštų tokį procesą, kuriame pakanka to, jog asmuo turi teisę kreiptis į teismą, o ginčus sprendžia kompetentingas, įgaliotas ir tinkamai materialiąsias teisės normas taikantis teismas. Tačiau vien kompetentingo teismo dalyvavimas procese nebūtinai reiškia, kad byla bus išnagrinėta teisingai, ypač jei nebus pasiektas pagrindinis proceso tikslas – efektyvi tam tikrų saugomų interesų ir teisių apsauga. Todėl manytina, kad termino „teisė į teisingą bylos nagrinėjimą“ (o ne „teisės į teisingą teismą“) naudojimas tiksliausiai apibūdina EŽTK 6 straipsnio paskirtį (pavyzdžiui, teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą terminą naudoja Chartijos 47 straipsnis („*Right to an effective remedy and to a fair trial*“), nors pastarojo straipsnio turinys yra analogiškas nustatytam EŽTK 6 straipsnyje).

²¹ NEKROŠIUS V. *Profesorius E. Vaskovskis apie civilinio proceso tikslus ir principus*. Vilnius: Teisė, 2017 102, p. 9.

²² Tarptautinis politinių ir pilietinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002-08-02, Nr. 77-3288.

²³ Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. Europos Sąjungos oficialusis leidinys, 2012, C 326/02.

²⁴ ŠTARIENĖ, L. *Teisės į teisingą teismą, įtvirtintos Europos žmogaus teisių konvencijos 6 str., pobūdis, vieta ir apsaugos lygis kitų konvencijos teisių požiūriu*. Vilnius: Jurisprudencija, 2006, 10(88), p. 40.

Pagrįstai gali kilti klausimas: ką gi reiškia „teisingas“ teismas ar nagrinėjimas, o ypač žodžio „teisingas“ vartosena šiose sąvokose? Teisės teoretikai jau ne vieną šimtmetį sprendžia teisės, tiesos ir teisingumo sąvokų atribojimo problemą²⁵. Kaip antai, Konstitucijoje sakoma, kad teisingumą vykdo tik teismai, todėl bet koks kitas valstybės nesankcionuotų institucijų teisingumo vykdymo būdas (nesvarbu, ar būtų remiamasi papročiu, morale ar religija) nėra priimtinas. Taigi teisė, nors ir yra susijusi su kitomis socialinio reguliavimo formomis (pavyzdžiui, morale, ką įrodo įstatymuose naudojami terminai, tokie kaip „gera moralė“), gali spręsti tik tuos su teisingumu susijusius klausimus, kurie kyla būtent iš teisės reguliavimo sistemos²⁶. Teisės doktrinoje teigiama, kad prigimtiniu požiūriu teisingumas yra moralinė kategorija, matas, kuriuo vertinamas asmens elgesys bei veiksmai įvairiose gyvenimo srityse²⁷. Pažymėtina, kad teisingumo sąvoka, būdama vertinamojo pobūdžio, yra susijusi su dar romėnų teisės laikais susiformavusiu *aequitas* terminu, reiškusiu asmenų lygybę prieš įstatymą, draudimą daryti išimtis bei būtinybę aiškinant įstatymą vadovautis įstatymo leidėjo tikrąja valia²⁸. Todėl darytina išvada, kad teismas neturi tikslo byloje nustatyti objektyvią tiesą, nes tai vargu ar apskritai yra įmanoma. Priešingai - iš bylą nagrinėjančio teismo reikalaujama byloje nustatyti tik materialiąją tiesą, o tai reiškia, kad priimdamas sprendimą teismas turi būti įsitikinęs (arba beveik įsitikinęs) buvus tam tikras aplinkybes²⁹. Todėl, kalbant apie teisės į teisingą bylos nagrinėjimą užtikrinimą, turima galvoje tai, kad teismas, vykdamas teisingumą, laikysis tam tikrų reikalavimų, įtvirtintų Konvencijos 6 straipsnio 1 dalyje, Konstitucijoje ir kituose tarptautinės teisės šaltiniuose, visumos. Šiuos reikalavimus galima klasifikuoti į dvi grupes: reikalavimus teismui ir reikalavimus teismo procesinei eigai.

1.3.2. Reikalavimai, keliami teismui

Kalbant apie reikalavimus teismui, visų pirma aktualus CPK 6 straipsnyje įtvirtintas principas, nustatantis, kad teisingumą vykdo tik teismai, vadovaudamiesi asmenų lygybės įstatymui ir teismui principu. Viena vertus, tai formalus reikalavimas, užtikrinantis, kad sprendimus priimtų tik valstybės įgaliotas subjektas, kaip tai nurodyta Konstitucijos 5 straipsnyje įtvirtinus valdžių atskyrimo principą; kita vertus, Lietuvos Aukščiausiasis

²⁵ BAUBLYS, L., *et al. Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: Leidykla MES, 2012, p. 40.

²⁶ *Ibid.*, p. 270.

²⁷ VALANČIUS, V.; *et al. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Pirmoji dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004, p. 60.

²⁸ URBANAVIČIŪTĖ, G. *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 28.

²⁹ VALANČIUS, V.; *et al. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Pirmoji dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004, p. 40.

Teismas yra konstatavęs, kad Konstitucijos 109 straipsnis įpareigoja teismus siekti, kad sprendimai būtų ne vien teisėti, bet ir teisingi³⁰, todėl teismas neturėtų atsisakyti saugoti esminių asmens teisių ir interesų vien remdamasis formaliais kriterijais ar teisinio reguliavimo spragomis³¹. Pavyzdžiui, atsižvelgiant į tai, kad teisė yra nuolat kintantis „gyvas“ organizmas, kurio vystymasis yra neišvengiamai nulemtas besivystančios visuomenės naujų poreikių ar santykių atsiradimo, gali susiklostyti tokios situacijos, kuomet kilus ginčui paaiškėja, kad tam tikras santykis nėra teisiškai sureglamentuotas, t.y. nėra numatytos konkrečios subjektinės teisės įgyvendinimo ar gynimo tvarkos. Tokiais atvejais teismas negali elgtis formaliai, konstatuodamas, kad nesant gynimo priemonės, negali būti taikoma pažeisto intereso apsauga. Įstatymo leidėjas tokiais atvejais įgalina teismą naudotis įstatymo analogijos galimybe ar remtis bendraisiais – teisingumo, protingumo bei sąžiningumo – principais. Žinoma, atsižvelgiant į tai, kad bendrieji teisės principai turi stiprų moralinį pamatą, teisėjas bus priverstas situacijas vertinti individualizuotai, remdamasis savo vidiniu nusistatymu, gyvenimiška patirtimi, todėl ne ką mažiau svarbios valstybės pastangos, kad teisėjais taptų tik pačios aukščiausios profesinės kvalifikacijos ir reputacijos asmenys. Dėl šios priežasties valstybė teisėjams suteikia ir tam tikras socialines, profesines bei ekonomines garantijas.

Su šiuo principu glaudžiai susijęs ir kitas reikalavimas teismui – būtinybė, kad teismas būtų nepriklausomas ir nešališkas. Teisėjų nepriklausomumo principas doktrinoje skirstomas į institucinį, reikiantį teisėjo nepriklausomumą nuo valstybės institucijų ar vidinių nurodymų, ir asmeninį, lemiantį teisėjo nepriklausomumą nuo bet kokių kitų asmenų ir vadovavimąsi vien įstatymu priimančiais sprendimus³². Šis principas suprantamas kaip proceso šalių garantija, kad taikydamas teisę teismas remsis tik įstatymu ir nebus paveiktas nei proceso šalių, nei valstybės institucijų, nei kitų suinteresuotų bylos baigtimi subjektų ar nuomonių formuotojų spaudimo, atsirandančio dėl vis stiprėjančių informavimo priemonių įtakos. Žinoma, tai nereiškia, kad teismas, taikydamas teisę, turės būti formalus teisės akto teksto taikytojas, aiškinantis teisės normą vien lingvistiniu metodu - teismas turės aiškinti normą taip, kad ji atitiktų tikrąją savo esmę ir leistų pasiekti ne formalų raidinį, bet kuo labiau prie materialios tiesos priartėjusį teisingumą. Todėl apibendrinant galima teigti, kad teismo nepriklausomumo ir nešališkumo principo, būtino teisingam bylos išnagrinėjimui, turinį sudaro tokie

³⁰ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 1999 m. gegužės 12 d. nutartis civilinėje byloje S. Ilčiukienė v. K. Mažeikienė ir kt., Nr. 3K-3-120/1999.

³¹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 1999 m. rugsėjo 6 d. nutartis civilinėje byloje P. Roževičienė v. Panevėžio m. valdyba ir kt., Nr. 3K-3-384/1999.

³² LAUŽIKAS, E.; MIKELĖNAS, V.; NEKROŠIUS, V. *Civilinio proceso teise: vadovėlis*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2004, p. 155.

elementai kaip teisėjo laisvė nuo bet kokios išorinės įtakos, socialines ir ekonomines garantijas suteikiančios darbo sąlygos, teisėjo galimybė dalyvauti administruojant teismų sistemą bei valstybės pareiga užtikrinti adekvačias teises, leidžiančias teisėjams tinkamai vykdyti savo funkcijas³³.

Verta paminėti ir teismo proceso ir bylos medžiagos viešumo principą, numatytą CPK 9-10 straipsniuose ir randamą iš esmės visuose žmogaus teises užtikrinančiuose tarptautinės teisės šaltiniuose. Šis principas dažnai įvardijamas kaip kanceliarinio, slapto teisingumo priešingybė ir dažnai suvokiamas dvejopai: viena vertus, kaip šalių bei kitų proceso šalių teisė tiesiogiai ir asmeniškai dalyvauti procese ir susipažinti su bylos medžiaga; kita vertus, kaip visuomenės teisė žinoti, gauti ir skelbti informaciją apie visuomenei jautrius ar aktualius sprendimus, tuo pačiu sumažinant prielaidas galimam nesąžiningam teisėjo elgesiui atsirasti³⁴. Akivaizdu, kad viešumo principas atlieka ir „minkštos“ kontrolės funkciją (svarbu, kad tokia teismų darbo „priežiūra“ ar kontrolė nepažeistų jau minėto teismų nepriklausomumo principo), priedo, skirtingai nei biurokratinio („slapto kabinetinio“) teisingumo atveju, teismo sprendimų viešumas didina visuomenės pasitikėjimą teismais ir leidžia suprasti teismo sprendimo motyvus, tuo pačiu skatinant teisinį švietimą. Pažymėtina, kaip ir kiekviena teisė, taip ir teisė į proceso viešumą nėra absoliuti – tiek CPK, tiek tarptautiniuose dokumentuose numatytos tam tikros išimtys, leidžiančios nukrypti nuo šio principo. Tokie atvejai dažniausiai susiję su privataus (asmeninio, šeiminio) gyvenimo ar nepilnamečių asmenų apsauga, o taip pat galimi nagrinėjant bylas, kuriose gali būti atskleidžiamos valstybės, komercinės ar profesinės paslaptys.

Paminėtini ir kiti teisingą bylos išnagrinėjimą užtikrinantys veiksniai. Kaip antai, CPK 19 straipsnyje įtvirtintas sprendimo priėmimo slaptumo principas, garantuojantis, kad sprendimas bus priimtas už uždarų durų, o paties sprendimo priėmimo metu teisėjui nedarys įtakos (nei nuomonės, nei patarimo ar konsultacijos forma) joks kitas asmuo, nesusijęs su bylos nagrinėjimu. Reikšmingas ir CPK 18 straipsnyje įtvirtintas teismo sprendimo privalomumo principas, savo turiniu reiškiantis, jog civilinis procesas nėra savitikslis, o priimti sprendimai sukelia tam tikras teises pasekmes – galimybę įsigaliojusį teismo sprendimą įvykdyti priverstine vykdymo proceso nustatyta tvarka. Neužtikrinant šios paskutinės civilinio proceso (t.y. vykdymo) stadijos tinkamo funkcionavimo, šalių bei teismo atlikti veiksmai taptų beverčiai, nes nebūtų įmanoma užtikrintai pasiekti pagrindinio proceso tikslo – teisingumo, pažeistų teisių bei interesų

³³ LAUŽIKAS, E; MIKELĖNAS, V.; NEKROŠIUS, V. *Civilinio proceso teise: vadovėlis*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2004, p. 159.

³⁴ *Ibid.*, p. 165.

atkūrimo. Prie šios kategorijos principų galima priskirti ir kitus aktualius teisingam bylos išnagrinėjimui principus: bylos nagrinėjimo nepertraukiamumo ir teisėjų nekintamumo principą, teisės apskūsti sprendimą, žodinio proceso (CPK 15), nemokamos teisinės pagalbos principus (CPK 21).

1.3.3. Reikalavimai, keliami procesinei eigai

Kaip jau buvo minėta anksčiau, nepakanka vien to, kad byla viešai būtų išnagrinėta nepriklausomo, nešališko bei įgaliojimus turinčio teismo. Vadovaujantis vien tokiais reikalavimais, šalims galėtų kilti daugybė nepatogumų dėl perdėtai ilgo ir neefektyvaus proceso, o pats procesas, kylantis iš teisingumo siekio, virstų savotiška sankcija. Todėl atskirai galima išskirti reikalavimus, keliamus pačiai civilinio proceso eigai. Savo ruožtu šiuos reikalavimus irgi galima skirstyti į kelias grupes: į reikalavimus, keliamus teismui kaip proceso dalyviui plačiąja prasme (pavyzdžiui, teismui įgyvendinant tiesioginio dalyvavimo principą); reikalavimus, keliamus ginčo šalims (lygiateisiškumo, dispozityvumo, rungimosi principai); pagaliau, mišrios prigimties principus, kurių laikytis turi pareigą tiek bylą nagrinėjantis teismas, tiek kiti proceso dalyviai (ekonomiškumo, koncentruotumo, kooperacijos principai). Kadangi šie principai turi įtakos teisingam bylos išnagrinėjimui, autoriaus nuomone, tikslinga kai kuriuos jų trumpai apžvelgti.

Teismo procesinis vaidmuo (jo aktyvumas), priklausomai nuo teisės tradicijos bei susiformavusios praktikos, kai kuriose šalyse gali skirtis. Tačiau teisė būti išklaustyta (*audiatur et alteram pars*), susiformavusi dar romėnų teisės vystymosi laikais, yra viena iš proceso šalių pamatinių teisių, be kurios vakarietiška teisės tradicija būtų sudėtingai įsivaizduojama³⁵. Teisė būti išklaustyta kildinama iš lygiateisiškumo principo, lemiančio šalių materialiai lygias procesines galimybes bei priemones (teisę reikšti ieškinį, priešieškinį, teikti įrodymus, pasinaudoti atstovavimo institutu ir pan.). Be abejo, šio principo nereikia suabsoliutinti, tarsi teismas, nepaisydamas būtinybės išnagrinėti bylą per protingą terminą ir aukodamas kitų principų įgyvendinimą, turėtų bet kokia kaina išklausti visų šalių pozicijas. Civilinio proceso teisei dėl savo privatinio pobūdžio aktualūs šalių rungimosi bei dispozityvumo principai, leidžiantys šalims savarankiškai nuspręsti dėl tam tikrų procesinių veiksmų atlikimo – juk šalys, dalyvaujančios procese, geriausiai žino bylos aplinkybes, geba jas paaiškinti, tad vienos iš šalių pasirinkimas procese nedalyvauti (neteikti paaiškinimų, neatsikirsti) automatiškai gali lemti jai nepalankią bylos baigtį³⁶. Teisė būti išklaustyta visų pirma reiškia teismo pareigą sudaryti galimybes šalims vienodai dalyvauti procese: šiam tikslui pasiekti įstatymų leidėjas suteikė teisę šalims išdėstyti savo poziciją posėdžio metu, detaliai sureguliuoti procesinių dokumentų įteikimo tvarką, neriboja, apart tam tikrų išimčių, proceso dalyvių kalbų trukmės. Gali susidaryti įspūdis, kad teisė būti išklaustyta gali

³⁵ JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014, p. 427.

³⁶ NEKROŠIUS V. *Profesorius E. Vaskovskis apie civilinio proceso tikslus ir principus*. Vilnius: Teisė, 2017 102, p. 9.

konkuruoti ir su koncentruotumo principu (pavyzdžiui, nesąžiningai šaliai vengiant atvykti į procesą). Esant piktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis atveju kolizijos problema apskritai nekyla (iš teisės negali kilti teisė), o teismas turi taikyti tokias priemones, kad nei valstybė, tiek sąžininga šalis nepatirtų nuostolių dėl neoperatyvaus ar neekonomiško proceso (pavyzdžiui, taikyti užakinio sprendimo priėmimą). Tačiau galimas ir toks atvejis, kuomet proceso šalis procese negali sudalyvauti dėl rimtų, pateisinamų priežasčių. Tokiais atvejais, manytina, teismas, vadovaudamasis teisingumo principu, turėtų nagrinėjimą atidėti³⁷. Komentuojant teisėjo vaidmenį procese, verta paminėti ir betarpiškumo principą, reiškiantį, kad teismas nagrinėja tik konkretų ginčą tarp konkrečių šalių ir negali remtis aplinkybėmis, kurios byloje nefigūravo. Pastarasis principas savo prigimtimi artimas laisvo įrodymų vertinimo principui, kuomet teismas, gavęs informaciją iš šalių, ją vertina pagal savo vidinį įsitikinimą, pagrįsta visapusišku ir objektyviu aplinkybių, kurios buvo įrodinėjamos procese, išnagrinėjimu, remdamasis įstatymu.

Pagrindiniai principai, kuriais vadovaujasi proceso šalys siekdamos teisingo bylos išnagrinėjimo yra dispozityvumo (CPK 13 str.), rungimosi (CPK 12 str.) ir lygiateisiškumo (CPK 17 str.). Apie lygiateisiškumo principą, įtvirtinta Konstitucijoje ir EŽTK 6 straipsnyje, jau buvo užsiminta komentuojant šalių teisę būti išklaustyta bei šalių galimybes disponuoti lygiomis procesinėmis teisėmis. Verta atkreipti dėmesį, kad lygiateisiškumas nebūtinai reiškia objektyvios lygybės, nes tam tikrų procesinių teisių panaudojimas nepasiturinčiai šaliai gali būti sudėtingai įgyvendinamas dėl sunkios materialinės padėties³⁸. Šią problemą mėgina spręsti valstybės finansuojamos teisinės pagalbos institutas. Dispozityvumo ir rungimosi principai yra kildinami iš privatinei teisei būdingos šalių autonomijos, leidžiančios, nepažeidžiant įstatymų numatytų ribų, pačioms šalims pasirinkti savo elgesio modelį ar būdą. Dispozityvumo principo esmė suvokiama kaip asmens teisė laisvai naudotis savo procesinėmis teisėmis, t.y. nuspręsti, ar bus kreipiamasi į teismą dėl pažeistų teisių gynimo; kokį ieškinio dalyką ir pagrindą suformuoti; ar priverstine tvarka vykdyti teismo sprendimą; vesti bylą asmeniškai, ar naudotis atstovavimo institutu. Žinoma, dispozityvumo principas, kaip ir dauguma principų, nėra absoliutus ir gali būti pagrįstai ribojamas, siekiant apsaugoti viešąjį interesą, gerą moralę ar silpnesniųjų proceso dalyvių (pavyzdžiui, šeimos ar darbo teisės bylose) interesus (kaip antai, teismas negalėtų tvirtinti tokios taikos sutarties, kurios

³⁷ LAUŽIKAS, E; MIKELĖNAS, V.; NEKROŠIUS, V. *Civilinio proceso teise: vadovėlis*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2004, p. 187.

³⁸ VALANČIUS, V.; *et. al. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Pirmoji dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004, p. 92.

galiojimas lemtų materialiosios teisės pažeidimą). Rungimosi principo įtvirtinimas civiliniame procese suponuoja bendrąją įrodinėjimo pareigą, reiškiančią kiekvienos šalies pareigą įrodyti tas aplinkybes, kuriomis šalis remiasi kaip savo reikalavimų ar atsikirtimų pagrindu. Atsižvelgiant į teismo vaidmenį (aktyvumą) rungiantis šalims, civilinio proceso raidos istorijoje būtų skirtingų šio principo modelių - nuo visiškai liberalaus (klasikinio) iki tardomojo (dar kitaip žinomo kaip inkvizicinio). Todėl gali kilti klausimas, koks rungimosi principas pripažįstamas šių dienų procese? Galima sutikti su teisės doktrinoje išsakoma pozicija, kad Lietuvos civilinis procesas turėtų būti įvardijamas mišriu, t.y. turinčiu tiek liberaliojo, tiek inkvizicinio rungimosi principų požymių³⁹, ką įrodo įstatymo leidėjo nustatytas skirtingas teisėjo aktyvumo lygis priklausomai nuo ginčo prigimties. Pavyzdžiui, nors bendroji taisyklė sako, jog teismas turi spręsti ginčą atsižvelgdamas tik į šalių nurodytus faktus ir įrodymus, ir nustato teismo kaip pasyvaus šalis vertinančio arbitro vaidmenį, neabejojama, kad teisingo bylos išnagrinėjimo siekis įpareigoja teismą būti aktyviu ir įrodymus išreikalauti, jei ginčas būtų susijęs su silpnesniosios šalies teisių ar interesų gynimu. Toks nustatytas reguliavimas grindžiamas pozicija, kad rungimosi principas be teismo įsikišimo idealiai gali būti įgyvendintas tik tuo atveju, jei abi šalys būtų vienodai pajėgios priešininkės. Tačiau jei šalių jėgos nėra lygios, rungimosi rezultatas bus tik stipriojo pergalė prieš silpnesniąją (arba turtingojo prieš mažiau pasiturintįjį), o tai jau prieštarauja teisingumo esmei⁴⁰. Savo ruožtu rungimosi principas dažnai įvardijamas kaip tam tikra teisėjų nešališkumo, šalių lygiateisiškumo, dispozityvumo bei kitų principų garantija⁴¹, nes skatina šalių iniciatyvą renkant ir teikiant teismui bylos medžiagą, leidžia paskirstyti įrodinėjimo našta bei suteikia galimybę teismui likti neutraliam. Procesui tapus efektyvesniam dėl šalių aktyvaus elgesio, taupomi teismo ir šalių finansiniai ištekliai, tuo pačiu realizuojami ekonomiškumo bei koncentruotumo principai.

Taip pat paminėtini CPK numatyti reikalavimai, aktualūs tiek teismui, tiek proceso šalims ar kitiems byloje dalyvaujantiems asmenims. Prie šių reikalavimų galima priskirti koncentruotumo, ekonomiškumo (CPK 7 str.) bei kooperacijos principus (CPK 8 str.). Įstatymų leidėjas įpareigoja tiek proceso šalis, tiek bylą nagrinėjančią teismą siekti, kad procesas būtų koncentruotas: iš šalių reikalaujama sąžiningo disponavimo savo procesinėmis teisėmis ir draudimo jomis piktnaudžiauti, kai teismas turi pareigą siekti,

³⁹ LAUŽIKAS, E.; MIKELĖNAS, V.; NEKROŠIUS, V. *Civilinio proceso teise: vadovėlis*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2004, p. 175.

⁴⁰ NEKROŠIUS V. *Profesorius E. Vaskovskis apie civilinio proceso tikslus ir principus*. Vilnius: TEISĖ, 2017 102, p. 11.

⁴¹ VALANČIUS, V.; et. al. *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Pirmoji dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004, p. 79.

kad byla būtų išnagrinėta jau pirmo posėdžio metu, ir užtikrinti, kad šalys nevilkintų proceso. Tą patį galima pasakyti ir apie proceso ekonomiškumo principą, pripažįstant, kad proceso išlaidos yra ir teismo (valstybės), ir šalių rūpestis. Pastebėtina, kad kalbant apie bylinėjimosi išlaidas dažniausiai akcentuojamos tik tos išlaidos, kurias patiria proceso šalys. Kaip antai, žyminio mokesčio nustatymas padeda išvengti bereikalingo bylinėjimosi ir priverčia šalis, besikreipiant į teismą, pakartotinai apsvarstyti ieškinio pagrindą⁴². Atrodytų, problemos čia nėra, nes tiek žyminis mokestis, kuris sumokamas valstybei, tiek kitos bylinėjimosi išlaidos (išlaidos advokatams, ekspertams ir pan.) bus priteistos iš bylą pralaimėjusios šalies, tad gali susidaryti įspūdis, jog ekonomiškumo principo įgyvendinimas tėra šalių reikalas. Tačiau vargu ar tokia pozicija būtų suderinama su teisingu bylos išnagrinėjimu, nes ant bylą pralaimėjusios šalies pečių galėtų užkristi neproporcingai didelių bylinėjimosi išlaidų atlyginimo pareiga. Brangus procesas net sąžiningą, tačiau neturinčią didelių finansinių pajėgumų, šalį gali atgrasyti nuo pažeistų teisių gynimo vien dėl didelių bylinėjimosi išlaidų atlyginimo galimybių. Maža to, šalių sumokamas į biudžetą žyminis mokestis niekada nepadengs realių išlaidų, kurias valstybė skiria teismų sistemai išlaikyti, todėl ekonomiškumu teismas turi rūpintis atsižvelgdamas į šalių interesus ir paisydamas valstybės patiriamų išlaidų. Išsakytus teiginius, manytina, patvirtina ir CPK nustatytas kooperacijos principas, reiškiantys aktyvų teismo ir ginčo šalių bendradarbiavimą, siekiant kuo operatyviau išspręsti ginčą ir priimti teisingą sprendimą⁴³.

Taigi, tiek šalys, tiek teismas turi veikti bendrai, siekdami CPK 2 straipsnyje numatytų proceso tikslų. Šalys kooperacijos principą įgyvendina būdamos sąžiningos, rūpestingos, aktyvios (pavyzdžiui, laiku pateikdamos įrodymus, atvykdamos į teismo posėdžius), tuo tarpu teismas taiko koncentruotumo įgyvendinimą papildančias priemones: išaiškina šalims jų procesines teises ir pareigas, užtikrina tvarką teismo posėdyje, vadovauja įrodymų tyrimui bei kontroliuoja įrodymų leistinumą ir pan. Taigi apibendrinant procesui keliamus reikalavimus, galima teigti, kad XXI amžiaus teisėjas negali būti pasyvus, uždaras ir izoliuotas⁴⁴ – įstatymų leidėjas, atsižvelgdamas į EŽTK ir kitų tarptautinės teisės šaltinių reikalavimus, sudaro galimybes teisėjui būnant aktyviam užtikrinti proceso koncentraciją, be ko teisė į teisingą bylos nagrinėjimą būtų sudėtingai įgyvendinama.

⁴² VALANČIUS, V.; *et. al. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Pirmoji dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004, p. 207.

⁴³ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 46.

⁴⁴ *Ibid.*

1.4. Santykio tarp proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo bei teisingo bylos išnagrinėjimo nustatymo problema

Dauguma civilinio proceso principų yra tarpusavyje susiję, o pažeidus vieną principą, grandinine reakcija gali įvykti kito principo pažeidimas. Teisės doktrinoje vyrauja pozicija, kad negalima iškelti vieno ar kito principo ignoruojant kitus⁴⁵. Norint spręsti galimus principų konkurencijos klausimus, kyta mintis ieškoti principų hierarchijos bei nustatyti jų subordinaciją. Tačiau, kai kurių autorių nuomone, pagrindiniuose tarptautinės teisės šaltiniuose (pavyzdžiui, EŽTK) principų hierarchija nėra nustatyta, tad kolizijų sprendimas, principų klasifikavimas bei tarpusavio santykio vertinimas krenta ant teisės mokslininkų pečių⁴⁶. Taip pat vargu, ar galima sutikti su teisės mokslininkų pozicija, kad principų hierarchiją galima nustatyti vien remiantis statutinės teisės šaltinio galia, kaip antai, prioritetą teikiant principams, įtvirtintiems Konstitucijoje. Tokia pozicija suprantama, tačiau pažymėtina tai, kad Konstitucijoje įtvirtinta daugybė principų, tarp kurių nėra nustatytos neabejotinos hierarchijos. Konstitucijoje nurodytų principų turinys gali kisti, o vieno principo buvimas ilgainiui gali lemti naujų principų susiformavimą tiek rašytinėje teisėje, tiek teismo praktikos pagrindu. Juk rengiant Konstituciją nebuvo keliamas detalumo kriterijus – svarbiausia buvo patvirtinti pamatinius demokratinės valstybės funkcionavimo pagrindus, o ne sureguliuoti civilinio proceso santykius. Vis dėlto pripažįstama, kad išeitis tėra viena – visais atvejais siekti principų tarpusavio derinimo, o CPK įtvirtinti teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principai, kuriais turi vadovautis teismas, sudaro pakankamas prielaidas principų kolizijų sprendimui⁴⁷.

Kiekvienas teismo sprendimas visų pirma turi būti teisingas⁴⁸, o tuomet jau galima kalbėti apie proceso koncentruotumą, ekonomiškumą bei kitus proceso principus. Dar iki įtvirtinant koncentruotumo principą dabartiniame civilinio proceso kodekse, teismai, formuodami šio principo taikymo praktiką, yra konstatavę iš viešo intereso kylančią būtinybę civilines bylas išnagrinėti greitai ir teisingai⁴⁹. Gali kilti klausimas: koks yra santykis tarp teisingo bylos išnagrinėjimo ir greito, efektyvaus bei ekonomiško proceso? Greitas ir ekonomiškasis procesas nėra savitiksli dalykas, o greitai – nėra visada

⁴⁵ VALANČIUS, V.; *et. al. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Pirmoji dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004, p. 49.

⁴⁶ ŠTARIENĖ, L. *Teisės į teisingą teismą, įtvirtintos Europos žmogaus teisių konvencijos 6 str., pobūdis, vieta ir apsaugos lygis kitų konvencijos teisių požiūriu*. Vilnius: Jurisprudencija, 2006, 10(88), p. 41.

⁴⁷ VALANČIUS, V.; *et. al. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Pirmoji dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004, p. 49.

⁴⁸ NEKROŠIUS V. *Profesorius E. Vaskovskis apie civilinio proceso tikslus ir principus*. Vilnius: TEISĖ, 2017 102, p. 10.

⁴⁹ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2001 m. spalio 24 d. nutartis civilinėje byloje G. K. v. Akcinė bendrovė „Turto bankas“, Nr. 3K-3-999/2001.

gerai⁵⁰. Sprendžiant šį santykį būtina remtis iš tarptautinės teisės šaltinių kylančiais reikalavimais užtikrinti teisę į teisingą bylos išnagrinėjimą, kuri įmanoma tik tuomet, kada nepažeidžiami teisingo bylos išnagrinėjimo turinį sudarantys elementai. Kaip jau minėtoje EŽTT byloje buvo konstatuota, procesas, trunkantis daugiau nei septynerius metus, negali būti laikomas tinkamu. Todėl kad ir koks visapusiškas būtų bylos išnagrinėjimas, per ilgą procesą visuomet reikš žmogaus teisių pažeidimą⁵¹. Kita vertus, nėra jokio pagrindo ekonomišką ir koncentruotą procesą supriešinti su teisingumu, kuris yra pagrindinis civilinio proceso tikslas, siekiu ir įgyvendinimu. Proceso ekonomiškumas bei koncentruotumas yra tik būtinos sąlygos teisingam bylos išnagrinėjimui, todėl nebus tinkamas toks procesas, kuriame byla bus išnagrinėta greitai ir pigiai, tačiau teisingo sprendimo priėmimo sąskaita⁵². Iš teisės į teisingą bylos nagrinėjimą turinio analizės galima daryti išvadą, kad ši teisė yra integruota ir tuo pačiu labai lengvai pažeidžiama proceso principų sistema, kuomet konstatavus vieno proceso elemento esminį pažeidimą tuo pačiu pažeidžiama ir pati teisė į teisingą bylos išnagrinėjimą. Todėl apibendrinant koncentruotumo, ekonomiškumo ir teisingo bylos išnagrinėjimo principų santykį galima suformuluoti tokią taisyklę – procesas privalo būti tiek koncentruotas ir ekonomiškas, kiek tai netrukdo tinkamai išnagrinėti bylą. Tik toks bylos išnagrinėjimas galės būti pagrįstai laikomas teisingu ir atitinkančiu EŽTK 6 straipsnio 1 dalies turinį.

⁵⁰ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 32.

⁵¹ LAUŽIKAS, E.; MIKELĖNAS, V.; NEKROŠIUS, V. *Civilinio proceso teise: vadovėlis*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2004, p. 204.

⁵² *Ibid.*

2. BENDROSIOS PRIELAIDOS, LEMIANČIOS EKONOMIŠKĄ, KONCENTRUOTĄ IR TEISINGĄ BYLOS IŠNAGRINĖJIMĄ ĮGYVENDINANT CIVILINES PROCESINES TEISES

2.1. Teismo galimybės ir veiksmai užtikrinant civilinio proceso ekonomiškumą, koncentruotumą ir teisingą bylos nagrinėjimą

2.1.1. Teismo išaiškinimo pareiga

Teismo išaiškinimo pareiga yra viena iš prielaidų, kad civilinė byla bus išspręsta ne vien tinkamai pritaikius materialiąją teisę, bet kartu laikantis ir koncentruoto bei ekonomiško proceso reikalavimų. Teismas, turintis galimybę atlikti išaiškinimo procesinius veiksmus, gali lemti proceso eigą taip, kad visa svarbi bylai medžiaga bei šalių reikalavimai būtų pateikti tinkamu metu, taip užtikrinant, kad byla būtų išnagrinėta per pirmąjį teismo posėdį⁵³. Ši pareiga kildinama iš CPK 8 straipsnyje įtvirtinto kooperacijos principo, nurodančio, kad teismas, bendradarbiaudamas su byloje dalyvaujančiais asmenimis, turi imtis priemonių tinkamai išnagrinėti bylą. Teismo išaiškinimo pareiga detalizuota skirtinguose CPK straipsniuose. Teismo išaiškinimo teisė ir pareiga geriausiai atsispindi žvelgiant per CPK 160 straipsnio 1 dalies prizmę, kurioje detalizuoti teismo pirmininko įgaliojimai tam tikrais atvejais išreikalauti įrodymus, užduoti proceso dalyviams klausimus bei reikalauti iš jų paaiškinimų, pasiūlyti pasirūpinti tinkamu atstovavimu procese ir pateikti įrodymus, kuriais byloje dalyvaujantys asmenys remiasi. Akcentuotina ir CPK 158 straipsnio 3 dalyje numatyta teismo posėdžio pirmininko pareiga tam tikrais atvejais išaiškinti proceso dalyviams jų teises ir pareigas. Taigi natūraliai gali kilti keli klausimai. Pirma, koks teismo išaiškinimo pareigos santykis su proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principų įgyvendinimu. Antra, ar pagrįstai teismo išaiškinimo pareiga turėtų būti suprantama kaip pareiga, o ne kaip specifinė teismo teisė, kuria teismas savo diskrecija naudojasi siekdamas proceso tikslų.

Pirmasis klausimas aktualus dėl to, kad kai kuriais atvejais gali susidaryti koncentruotumo principo ir teismo išaiškinimo pareigos konkurencija. Pavyzdžiui, koncentruotumo ir ekonomiškumo principams reikalaujant ginčą išspręsti kuo greičiau, efektyviau ir mažesniais kaštais, teismas imasi aktyvaus vaidmens reikalaujant paaiškinimų, įrodymų ar skiriant papildomą ekspertizę. Proceso dalyviams toks teismo aktyvumas gali pasirodyti perteklinis bei nereikalingas - gali susidaryti įspūdis, kad teismas tokiais procesiniais veiksmais tik prailgina ginčo sprendimą. Vertinant tokias

⁵³ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 89.

situacijas reiktų nenutolti nuo socialinio civilinio proceso idėjų ir nepamiršti, kad XXI a. teisėjas nėra viso labo formalus arbitras, paprasčiausiai vertinantis šalių pateiktus įrodymus. CPK kaip vieną iš proceso tikslų numato teisinės taikos atkūrimo siekį, tačiau teisinės taikos atkūrimas nebūtinai reiks faktinės, socialinės taikos atkūrimą. Kaip anai, retai pasitaikys tokia situacija, kuomet abi ginčo šalys bus patenkintos teismo priimtu sprendimu. Todėl natūralu, kad teismas, kuris sprendimus turi priimti būdamas įsitikinęs arba beveik įsitikinęs tam tikrų aplinkybių buvimu, turi teisę pasinaudoti CPK numatytais priemonėmis, padedančiomis išsklaidyti kylančias abejones ir pasiekti proceso tikslų⁵⁴. Todėl atsakant į klausimą, koks teismo išaiškinimo pareigos, kylančios iš kooperacijos principo, santykis su proceso koncentruotumu ir ekonomišku, reikėtų konstatuoti, kad teismo aktyvumas yra viena iš teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą prielaidų, leidžiančių teisėjui išsklaidyti abejones dėl bylos aplinkybių, o taip pat leidžiančių apsaugoti silpnesnę šalį, jei teisėjas mato, kad šalis dėl tam tikrų priežasčių nesugeba pasinaudoti tinkama teisine pagalba⁵⁵ ar negeba suformuluoti paaiškinimų. Byla nebus teisingai išnagrinėta, jei bus nagrinėta per ilgai, tačiau teismas, vadovaudamasis teisinės taikos atkūrimo siekiu, neturėtų ginčo spręsti greitai ir pigiai kitų proceso tikslų bei principų sąskaita, todėl būtina ieškoti principų tarpusavio derinimo balanso. Tokio balanso pavyzdys yra nustatytas CPK 159 straipsnio 1 dalyje, numatant teismo posėdžio pirmininko pareigą imtis priemonių šalims sutaisyti, rūpintis tinkamu, nepertraukiamu ir kuo greitesniu bylos išnagrinėjimu, šalinant iš bylos viską, kas nesusiję su nagrinėjama byla.

Antrasis klausimas aktualus nustatant pačios išaiškinimo pareigos apimtį ir pobūdį. CPK 158 straipsnio 3 dalis numato posėdžio pirmininko pareigą proceso dalyviams išaiškinti jų procesines teises. Iš normos formuluotės matyti, kad ši aiškinimo pareiga yra imperatyvi, o jos nevykdyti galima tik esant CPK numatytais išlygoms, kuomet proceso dalyviai veda byla ne patys, o per advokatą arba per kitus aukštąjį universitetinį teisinį išsilavinimą turinčius asmenis. Tokia taisyklė yra visiškai pateisinama ir suderinama su koncentruotumo siekiu, nes ginčo šalių atstovams, turintiems teisinį išsilavinimą, procesinių teisių išaiškinimas būtų perteklinis ir neefektyvus, tačiau asmenims, neturintiems atstovų bei atitinkamų teisinių žinių, toks išaiškinimas yra naudingas ir gali nulemti kardinaliai priešingą proceso baigtį. Tačiau visiškai kitoks išaiškinimo pareigos laipsnis nustatytas CPK 161 straipsnyje, kuomet teisėjas, matantis, kad šalis ar trečiasis asmuo be atstovo pagalbos nesugeba (nesugebės)

⁵⁴ VALANČIUS, V.; *et. al. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Pirmoji dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004, p. 364.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 367.

tinkamai ginti savo teisių, gali pasiūlyti šiems asmenims pasirūpinti tinkamu atstovavimu ir dėl to atidėti bylos nagrinėjimą. Pažymėtina, kad ši norma savo formuluote nustato bylą nagrinėjančio teisėjo galimybę, t.y. teisę, o ne pareigą, pasiūlyti pasirūpinti atstovavimu. Taip pat atkreiptinas dėmesys į subjektyvų teisėjo situacijos vertinimą – bylą nagrinėjantis teisėjas išaiškinimo veiksmus gali atlikti tik manydamas esant hipotetinėms prielaidoms, jog proceso dalyvis netinkamai apgins savo teises nepasinaudodamas procesinio atstovavimo institutu. Kyla klausimas: o jeigu teisėjas, net ir matydamas būtinybę pasiūlyti pasinaudoti atstovavimo galimybe, šalis to nepasiūlo? Panašu, kad išaiškinimo veiksmai šiuo atveju yra veikiau teisėjo teisė, kuria jis pasinaudoja subjektyviai vertindamas situaciją, o ne pareiga. Kita vertus, siekiant nepažeisti proceso koncentruotumo, CPK numatyta galimybė bylos nagrinėjimą atidėti tik vieną kartą, o dėl proceso koncentruotumą įgyvendinančių veiksmų teismas turėtų nuspręsti jau rengdamasis teismiam nagrinėjimui⁵⁶. Tačiau tam tikra diskrecija pasižymintys teisėjo įgaliojimai randami ir CPK 160 straipsnyje. Kaip antai, tam tikrų kategorijų bylose teisėjas turi teisę būti aktyvus ir užduoti klausimus, rinkti įrodymus savo iniciatyva, paskirti byloje ekspertizę, tačiau to daryti neprivalo. Taigi kai kuriais atvejais išaiškinimo pareiga yra veikiau kaip specifinė teisėjo teisė ir diskrecija daryti poveikį lygiateisiškumui, dispozityvumu ir rungimosi principais grindžiamai proceso eigai.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad išaiškinimo pareigai yra būdingas diskrecijos elementas, leidžiantis teisėjui, vadovaujantis vidiniu įsitikinimu, įgyvendinti lygiateisiškumo principą, t.y. išvengti tokių situacijų, kai šalis esminiais byloje klausimais nepasisako arba pasisako netinkamai tik dėl savo teisinio neišprusimo, nesugebėjimo raiškiai reikšti mintis arba nesugebėjimo pasirūpinti kvalifikuota teisine pagalba⁵⁷. Neabejotina, kad tinkamas išaiškinimo pareigos įvykdymas sudaro prielaidas teisingam bylos išnagrinėjimui.

⁵⁶ VALANČIUS, V.; *et. al.* Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. Pirmoji dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004, p. 364.

⁵⁷ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 87.

2.1.2. Teismo teisė atsisakyti priimti įrodymus

Teismo teisė atsisakyti priimti įrodymus yra vienas iš būdų, kuriais teismas ir įgyvendina koncentruotumo bei ekonomiškumo principus, o taip pat užtikrina teisingą bylos išnagrinėjimą. Teismo teisė atsisakyti priimti įrodymus reglamentuotas CPK 181 straipsnio 2 dalyje, kurioje nustatyta, kad teismas turi teisę atsisakyti priimti įrodymus, jeigu šie įrodymai galėjo būti pateikti anksčiau, o jų vėlesnis pateikimas užvilkins bylos nagrinėjimą. Taigi, kalbama ne apie bet kokią teismo atsisakymą priimti įrodymus, bet apie įrodymus, kurie pateikti netinkamu metu. Tokia įstatymų leidėjo nustatyta norma siekiama kelių tikslų: pirma, paskatinti ginčo šalis būti aktyviomis ir atlikti procesinius veiksmus tinkamu metu (skatinamoji funkcija); antra, užtikrinti, kad teismas iš šalių kuo operatyviau gautų visus reikšmingus bylai įrodymus ir galėtų priimti greitą ir teisingą sprendimą byloje.

Teismo teisė atsisakyti priimti įrodymus glaudžiai susijusi su aptarta teismo išaiškinimo pareiga. Diskutuotina, kiek aktyvus turėtų būti teismas, siekdamas surinkti įrodymus apie bylai reikšmingas aplinkybes. Civiliniame procese ginčo šalys vadovaujasi rungimosi, lygiateisiškumo ir dispozityvumo principais, todėl gali kilti klausimas, ar verta teismui įsikišti tarp šalių ir paskatinti šias atlikti tam tikrus veiksmus, juo labiau, kad pačios šalys turi pareigą laikytis koncentruotumo principo reikalavimų, būti aktyvios ir procesą skatinti. Visgi manytina, kad tam tikra teismo išaiškinimo pareiga egzistuoja, o kyla ji iš asmens teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą. Pavyzdžiui, teismas, matydamas, kad kažkuri iš šalių nepateikia bylai reikšmingų įrodymų, turi informuoti šalį apie tokių veiksmų procesines pasekmes. Tokia teismo pareiga yra sąlygota dviejų pagrindinių priežasčių. Pirma, nors šalys yra pačios atsakingos už proceso skatinimą, teismas turi būti įsitikinęs, kad šalis, nepateikianti teismui įrodymų, tą daro suprasdama savo veiksmų galimus rezultatus. Šalys gali tinkamai nepateikti įrodymų dėl žemo teisinio raštingumo, sunkios finansinės padėties, neleidžiančios pasirūpinti kvalifikuota teisine pagalba, ar kitų priežasčių. Todėl teismas, įsikišdamas į rungimosi ir dispozityvumo principais grindžiamą procesą, padeda įgyvendinti šalių lygiateisiškumo principą ir apsaugoti mažiau patyrusią ar finansiškai silpnesnę šalį. Antra, teismas, siekdamas tinkamai išnagrinėti bylą, turi siekti, kad byloje priimtas sprendimas būtų iš esmės teisingas, o ne vien priimtas greitai. Teismas sprendimą priima vertindamas byloje pateiktus duomenis, o teismo paskatinta šalis gali pateikti bylai reikšmingų duomenų, kuriuos vertindamas teismas susidarys kitokį įsitikinimą apie bylos aplinkybes ir priims teisingą sprendimą. Manytina, kad tiek pirmu, tiek antru atvejais tokia teismo išaiškinimo pareiga kyla iš

bendrojo teisingumo principo bei pagrindinio civilinio proceso tikslo – teisingo bylos išnagrinėjimo.

Atkreiptinas dėmesys, kad teismas turi teisę, bet ne pareigą atsisakyti priimti netinkamu laiku pateiktus įrodymus. Teisės doktrinoje išskiriamos skirtingos teisės atsisakyti priimti įrodymus sąlygos⁵⁸. Vertinant, ar yra pagrindas atsisakyti priimti įrodymus, visų pirma reikėtų vadovautis šio instituto pagrindiniu tikslu – užtikrinti tinkamą proceso koncentruotumą ir ekonomiškumą. Todėl teismas neturėtų atsisakyti pavėluotai pateiktų įrodymų, jei šie iš esmės nepailgina ir neužvilkina proceso. Sprendžiant, ar procesas nebuvo užvilktas, reikėtų atsakyti į klausimą, ar laiku pateikus įrodymus procesas būtų buvęs trumpesnis. Jei jis išties toks būtų, autoriaus manymu, galima būtų konstatuoti proceso vilkinimą. Kita vertus, svarbi ir socialiniam civiliniam procesui būdinga esminio proceso vilkinimo doktrina, reikalaujanti atsižvelgti į realią proceso užvilkinimo trukmę. Jei priėmus ne laiku pateiktus įrodymus procesas pailgėja viso labo keliomis valandomis ar dienomis, vargu ar galima būtų konstatuoti esminį nukrypimą nuo koncentruotumo ir ekonomiškumo principų bei įrodymų nepriimti⁵⁹. Verta pažymėti tai, kad įrodymų priėmimas galėtų papildomai atskleisti tam tikras bylos aplinkybes, dėl kurių teismui būtų tik paprasčiau surasti materialiąją tiesą, todėl galimas ir scenarijus, kuomet priėmus pavėluotai pateiktus įrodymus proceso trukmė tik sutrumpėtų. Antra, atsisakyti priimti įrodymus galima tik tuomet, kuomet šie pateikti pavėluotai ir tuo šalyje pažeidė proceso skatinimo pareigą⁶⁰. Pavėluotas įrodymų pateikimas dažniausiai pasireiškia pateikus įrodymus jau pasibaigus jiems pateikti nustatytam procesiniam terminui, tačiau galimos ir situacijos, kuomet pavėluotai pateikiami įrodymai, kurių pateikimas nebuvo susietas su konkrečiu procesiniu terminu.⁶¹ Visais atvejais teismas, atsisakydamas priimti įrodymus, turi įvertinti, ar tinkamai išaiškino (ir ar buvo būtina tai padaryti) asmenų pareigą skatinti procesą ir pateikti laiku turimus įrodymus, ir ar šalyje šią pareigą pažeidė. Trečia, teismas, vertindamas, ar reikia atsisakyti priimti įrodymus, turi atsižvelgti į asmens, pavėluotai teikiančio įrodymus, kaltę ir jos formą. Pavėluotai pateikti įrodymus asmuo gali dėl objektyvių pateisinamų priežasčių (pavyzdžiui, dėl ligos) – tokiu atveju konstatuojama, kad asmens veiksmuose nėra kaltės ir įrodymai turėtų būti priimti net ir pateikti pavėluotai. Galimi atvejai, kuomet įrodymai nepateikiami dėl neatsargumo arba tyčios. Teismas neabejotinai turėtų atsisakyti priimti įrodymus, jei šie pateikti tyčia

⁵⁸ VALANČIUS, V.; *et. al. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Antroji dalis. Procesas pirmosios instancijos teisme. Vilnius: Justitia, 2005, p. 15.

⁵⁹ *Ibid.*, p. 18.

⁶⁰ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 97.

⁶¹ *Ibid.*

siekiant užvilinti procesą, tačiau vertindamas dėl neatsargumo atsirandantį pavėlavimą, teismas turėtų spręsti, kiek svarbios konkrečios aplinkybės, kuriomis savo pavėlavimą ginčo šalis grindžia. Pavyzdžiui, asmuo pasirūpina teisiniu procesiniu atstovavimu, tačiau atstovas netinkamai vykdo savo pareigas ir praleidžia terminus įrodymams pateikti. Tokiu atveju būtų galima teigti, kad dėl netinkamo atstovavimo atsiradusius nuostolius šalis galėtų prisiteisti iš atstovo regreso būdu. Kita vertus, teismas neturėtų elgtis formaliai, nes vargu, ar teismas pasieks teisingo bylos išnagrinėjimo tikslą, priėmęs byloje aiškiai neteisingą sprendimą – teisėjas negali „atviromis“ akimis vykdyti neteisingumo⁶².

Apibendrinant tai, kas buvo pasakyta, darytina išvada, kad atsisakymas priimti įrodymus yra teismo teisė, o ne pareiga, kuria teismas gali pasinaudoti siekdamas įgyvendinti proceso koncentruotumo ir ekonomiškumo principus. Pagaliau vien tai, kad įstatymų leidėjas nustato teismo teisę, bet ne pareigą, reiškia, kad teismas turi diskreciją priimti net ir tuos įrodymus, kurie pateikti pavėluotai, tačiau kurių priėmimas yra būtinas tam, kad byla būtų tinkamai išnagrinėta ir būtų priimtas materialųjį teisingumą atitinkantis sprendimas. Taigi šio instituto pagalba derinami proceso koncentruotumo bei ekonomiškumo principai, esantys sudėtine asmens teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą dalimi.

⁶² NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 96.

2.1.3. Pareiga užtikrinti sąžiningą procesą

Konstitucijos 30 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta kiekvieno asmens, kurio konstitucinės teisės ar laisvės pažeidžiamos, teisė kreiptis į teismą. Pastaroji asmens teisių gynimo garantija, kuria teismui deleguotas teisingumo vykdymo monopolis, reiškia, kad valstybė, dauguma atveju uždraudama savigyną ir „individualaus“ teisingumo įgyvendinimą, suteikia gyventojams procesines teises, tuo garantuodama, kad pažeidžiamos subjektinės teisės bus apgintos veiksmingai – ne vien teisingai pritaikius materialiąsias teisės normas, bet ir ginčus sprendžiant greitai⁶³. Tačiau civilinio proceso esmė gali būti paneigiama suteiktomis procesinėmis teisėmis naudojantis ne pagal paskirtį, t.y. jomis piktnaudžiaujant⁶⁴.

Pareiga užtikrinti sąžiningą procesą kyla ne vien iš jau minėtos Konstitucijos normos, bet ir iš CPK 7 straipsnio 2 dalies, kurioje nurodyta procese dalyvaujančių asmenų pareiga rūpintis, kad procesas būtų sąžiningas ir nebūtų piktnaudžiaujama procesinėmis teisėmis. Nors pastaroji norma numato pareigas proceso šalims, neabejotina, jog tam, kad šis iš koncentruotumo principo kylantis reikalavimas nebūtų vien deklaratyvus pobūdžio, teismas turi turėti procesinių instrumentų sekti ir drausminti nesąžiningą šalių elgesį⁶⁵. Siekiant užtikrinti teismo galimybę būti aktyviam ir kontroliuoti proceso eigą, CPK numatytos tam tikros teismo teisės, kaip antai teisė skirti proceso dalyviams baudas, priteisti nuostolių atlyginimą ar nukrypti nuo bylinėjimosi išlaidų paskirstymo taisyklių. Pažymėtina, kad ir jau aptarta teismo teisė atsisakyti priimti įrodymus taip pat laikoma viena iš priemonių, skirtų proceso šalių piktnaudžiavimui išvengti.

Konstitucijos 28 straipsnis numato, jog įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir interesų. Tačiau sąžiningo proceso, kuriame šalis nepiktnaudžiauja savo procesinėmis teisėmis, užtikrinimas nėra vien šalių reikalas. Apie poreikį kovoti su piktnaudžiavimu yra pasisakęs Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, konstatuodamas, jog teisių įgyvendinimas tokiu būdu, kuriuo nepagrįstai suvaržomos kitų asmenų turimos teisės ir teisėti interesai, yra neteisėtas veiksmas, t.y. teisės pažeidimas⁶⁶. Piktnaudžiavimu procesinėmis teisėmis padaroma žala tiek privatiems, tiek viešiesiems

⁶³ BRAZDEIKIS, A. *Piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 6.

⁶⁴ *Ibid.*, 7.

⁶⁵ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2005 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Z. V. v. UAB „Oruva“ ir Ko“, Nr. 3K-3-224/2005.

⁶⁶ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2001 spalio 24 d. nutartis civilinėje byloje Vilniaus miesto valdyba v. R. K., G. K., T. K., Nr. 3K-3-949/2001.

interesams: pirma, gali būti siekiama įbauginti bylinėjimusi kitą proceso šalį, daryti jai spaudimą, tyčia vilkinti procesą, jog bylinėjimasis kitai šaliai taptų tam tikra bausme už, pavyzdžiui, pagrįsto ieškinio pateikimą; antra, toks procesas yra ilgas, neefektyvus ir brangus ne vien proceso šalims, bet ir valstybei. Būtina prisiminti EŽTK 6 straipsnio reikalavimus procesui, o ypač tai, kad byla būtų išnagrinėta per protingą laiką. Neužtikrinant sąžiningo proceso automatiškai pažeidžiami proceso tikslai, ekonomiškumo ir koncentruotumo principai, todėl ir teisė į teisingą bylos išnagrinėjimą, net ir pagaliau priėmus materialiąsias teisės normas atitinkantį sprendimą, būtų neįgyvendinta. Taigi verta išsiaiškinti, koks santykis yra tarp jau minėtos konstitucinės teisės į teismą ir piktnaudžiavimo šia teise, o taip pat nustatyti, kokių priemonių gali imtis teismas, siekdamas, jog procesas vyktų sąžiningai, būtų ekonomiškas ir koncentruotas.

Teisminės gynybos garantija, įtvirtinta Konstitucijos 30 straipsnyje, reiškia asmens teisę kreiptis į teismą su pareiškimu, skundu ar prašymu, o kartu tai reiškia ir teismo pareigą išnagrinėti asmens kreipimąsi ir priimti dėl jo teisėtą, pagrįstą ir teisingą sprendimą⁶⁷. Teisė kreiptis į teismą yra pripažįstama fundamentalia teise, be kurios vargiai įmanomas bet kokių kitų procesinių teisių atsiradimas ir įgyvendinimas⁶⁸. Tačiau tokia Konstitucijoje nurodyta teisė nereiškia, kad asmuo į teismą gali kreiptis absoliučiai be jokio teisinio pagrindo, priedo, iš anksto žinodamas (esant tyčiai) ar numanydamas (esant neatsargumui), kad toks kreipimasis tėra šalių laiko ir valstybės resursų švaistymas. Todėl teisės doktrinoje piktnaudžiavimas teise visų pirma apibrėžiamas kaip specifinis procesinis elgesys, kuriuo teisės subjektas įgyvendina abstrakčiai leistiną elgesio modelį, tačiau tuo pačiu savo teisės įgyvendinimo būdu pažeidžia procesinės teisės ribas⁶⁹. Taigi piktnaudžiavimas teise dažniausiai yra toks elgesys, kuris, nors ir iš pirmo žvilgsnio atrodo teisėtas, turi paslėptą neteisėtą (proceso tikslams bei uždaviniams prieštaraujantį) tikslą⁷⁰. Toks elgesys gali pasireikšti įgyvendinant daugybę proceso institutų: reiškiant aiškiai nepagrįstus nušalinimus teisėjams; nurodant ieškinyje akivaizdžiai nepagrįstus reikalavimus; be pagrįsto pagrindo prašant taikyti laikinąsias apsaugos priemones, tikintis, kad jų pritaikymas padarytų asmeninės ar komercinės žalos kitai šaliai; apeliacinio ar kasacinio skundo pateikimas, neturint tam teisės; teikiant nereikšmingus įrodymus ir tuo apsunkinant teismo įrodymų vertinimo našą. Piktnaudžiavimas gali

⁶⁷ JOVAIŠAS, K. et. al. *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras*. Vilnius: Teisės institutas, 2000, p. 222.

⁶⁸ BRAZDEIKIS, A., et al. *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 39.

⁶⁹ BRAZDEIKIS, A. *Piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 16.

⁷⁰ BRAZDEIKIS, A., et al. *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 36.

pasireikšti tiek sistemingu, tiek pavieniu elgesiu, pavyzdžiui, neatvykimu į procesą ar įrodymų nepateikimu per teismo nustatytą terminą. Akivaizdu, kad pastarieji veiksmai prieštarauja proceso koncentruotumo (šiam tarpe ir operatyvumo) tikslams: teismas, užuot bylą išnagrinėjęs greitai, turi išnagrinėti daugiau bylos medžiagos, priimti tarpines nutartis, todėl bylos nepavyksta išnagrinėti vieno teismo posėdžio metu. Automatiškai procesas tampa neekonomiškas – papildomas teismo korpuso darbuotojų darbas kainuoja valstybei, o sąžininga šalis gali būti priversta didesnes lėšas skirti papildomai teisei gynybai, nesant jokios garantijos, jog šias lėšas, net ir teismui priteisus iš nesąžiningos šalies, pavyks išsieškoti vykdymo proceso metu. Taigi teismui neužkertant kelio tokiam elgesiui galėtų kilti pagrįstas teisės į teisingos bylos išnagrinėjimą užtikrinimo klausimas.

Natūralu, kad įstatymų leidėjas turi įtvirtinti mechanizmus, kuriais teismas, norėdamas užtikrinti sąžiningą procesinę šalių elgesį, galėtų efektyviai pasinaudoti ir piktnaudžiavimą teise užkardyti. Tam pasitarnauja nuostolių atlyginimo, baudų taikymo ir bylinėjimosi išlaidų paskirstymo institutai. Pirmasis įtvirtintas CPK 95 straipsnio 1 dalyje, numatančioje, kad byloje dalyvaujantis asmuo, nesąžiningai pareiškęs nepagrįstą ieškinį ar sąmoningai veikęs prieš teisingą ir greitą bylos išnagrinėjimą ir išsprendimą, gali būti teismo įpareigotas atlyginti kitam dalyvaujančiam byloje asmeniui šio patirtus nuostolius. Taigi reikalavimas atlyginti nuostolius, patirtus dėl piktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis, pirmiausia yra materialinės prigimties ir reiškia deliktinės atsakomybės taikymą⁷¹ ir gali būti pareiškiamas tiek toje pačioje byloje, tiek reiškiant ieškinį naujoje byloje. Pažymėtina, kad pastarojo instituto taikymas galimas tik esant sąlygoms, nustatytoms Lietuvos Respublikos civilinio kodekso 6.246 – 6.249 straipsniuose⁷² (esant neteisėtiems veiksams, kaltei, priežastiniam ryšiui ir žalai)⁷³, o atlyginami gali būti tik realūs nuostoliai, kurie susidarė kaip piktnaudžiavimo tiesioginė pasekmė⁷⁴. Antrasis iš minėtų institutų įtvirtintas CPK 95 straipsnio 2 dalyje, leidžiančioje teismui, nustačius piktnaudžiavimą procesu, nesąžiningai šaliai skirti iki penkių tūkstančių eurų baudą, o iki 50 procentų iš šios baudos gali būti skiriama kitam dalyvaujančiam byloje asmeniui. Pastarasis institutas teisės doktrinoje dažnai įvardijamas privačių baudų skyrimo

⁷¹ BRAZDEIKIS, A. *Piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 17.

⁷² Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2000-09-06, Nr. 74-2262.

⁷³ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2008 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje R. B. v. P. B., Nr. 3K-3-576/2008.

⁷⁴ Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2005 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje Z. V. v. UAB „Oruva“ ir Ko“, Nr. 3K-3-224/2005.

institutu⁷⁵ ir suvokiamas dvejopai: viena vertus, skirdamas tokią baudą teismas „nubaudžia“ piktnaudžiaujantį proceso dalyvį; antra vertus, tai, kad dalis priteistos baudos skiriama kito proceso dalyvio naudai, reiškia, jog tokia bauda siekiama kompensuoti minimalius tos šalies patirtus nuostolius. Šią mintį patvirtina CPK 95 straipsnio 2 dalies nuostata, numatanti, kad, pareiškus atskirą reikalavimą dėl nuostolių atlyginimo, dalyvaujančio byloje asmens naudai paskirta baudos dalis įskaitoma į priteistiną nuostolių sumą. Tokios baudos skyrimas, nors iš pažiūros gali būti siejamas su deliktine civiline atsakomybe bei remiasi analogiškais jos taikymo pagrindais, neturėtų būti griežtąja prasme įvardijamas kaip deliktinės atsakomybės taikymas bei turėtų būti laikomas specifine procesinio, o ne materialiojo teisinio pobūdžio atsakomybės priemone⁷⁶. Doktrinoje išreiškiama nuomonė, kad būtent šio instituto naudojimas teismui leidžia pasiekti didesnę veiksmingumą bei proceso ekonomiškumą, padeda operatyviau apginti pažeidžiamas turtines teises. Kaip antai procesinis šio instituto pobūdis leidžia išvengti daugelio problemų, kylančių įrodinėjant deliktinės atsakomybės sąlygas⁷⁷. Pagaliau verta užsiminti ir apie dar vieną procesinio drausminimo būdą - galimybę paskirstyti bylinėjimosi išlaidas atsižvelgiant į dalyvių procesinį elgesį. CPK 93 straipsnio 4 dalis numato, kad teismas gali nukrypti nuo bendrųjų bylinėjimosi išlaidų paskirstymo taisyklių, atsižvelgdamas, ar šalių procesinis elgesys buvo tinkamas, ir įvertindamas priežastis, dėl kurių bylinėjimosi išlaidos susidarė. Šalies procesinis elgesys laikomas tinkamu, jeigu ji sąžiningai naudojosi procesinėmis teisėmis ir sąžiningai atliko procesines pareigas. Pastarojo instituto taikymas, nors ir neturi didelės įtakos proceso ekonomiškumui ir koncentruotumui (bylinėjimosi išlaidos skirstomos faktiškai jau baigiantis bylinėjimosi procesui ir priimant galutinį sprendimą), tačiau turi reikšmės kalbant apie teisingą bylos išnagrinėjimą (pavyzdžiui, užtikrinant, kad sąžininga šalis dėl neoperatyvaus proceso nepatirtų nuostolių).

Sprendžiant iš to, kad įstatymų leidėjas įtvirtina ne vieną būdą kovai prieš piktnaudžiavimą procesu, peršasi išvada, kad koncentruotumo, ekonomiškumo bei operatyvumo principų esminis pažeidimas yra aktyvaus arba pasyvaus teismo leidimo (sankcionavimo) atlikti tam tikrus procesinius veiksmus padarinys⁷⁸. Tačiau vargu, ar kaskart konstatavus minėtų principų pažeidimus, automatiškai galima konstatuoti teismo atsakomybę. Nepaisant to, kad teismas gali neleisti atsirasti neigiamiems padariniams,

⁷⁵ BRAZDEIKIS, A. *Piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 17.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 334.

⁷⁷ *Ibid.*, p. 335.

⁷⁸ *Ibid.*, p. 115.

juos iki minimumo sušvelninti bei koreguoti pažeidėjo elgesį⁷⁹, piktnaudžiavimo faktą konstatuoti nėra paprasta vien dėl daugybės principų, kurių įgyvendinimą nuo nesąžiningo elgesio iš pirmo žvilgsnio sudėtinga atriboti (pavyzdžiui, konstatuoti kaltę asmens, kurio veiksmai yra sistemingi, yra paprasčiau, nei atriboti teisę būti išklausytam nuo bandymo užvilinti procesą, šalims užverčiant teismą neaktualia informacija). Tačiau neabejotina, kad teisėjas, nesiimdamas priemonių proceso vilkinimui užkirsti, tampa piktnaudžiavimo procesinėmis priemonėmis „bendrininkas“⁸⁰, nors pastarasis atvejis, ko gero, veikia išimtis, nei taisyklė.

Taikant nesąžiningą dalyvių elgesį drausminančias priemones, svarbu nustatyti dalyvių kaltę bei jos formą. CPK 95 straipsnio analizė ir taikymo praktika rodo, kad piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis yra siejamas su subjektyviai kaltu asmens elgesiu, kurio kaltė pasireiškia tyčios forma, t.y. asmuo suvokia, kad įgyvendina procesinę teisę pažeisdamas jos realizavimo sąlygomis apibrėžtas ribas bei nori taip elgtis, taip pat numato, kad dėl to gali atsirasti neigiamų padarinių ir jų siekia arba lengvabūdiškai leidžia jiems atsirasti⁸¹. Kaip konstatavo Lietuvos Aukščiausiasis Teismas, asmens, paduodančio nepagrįstą ieškinį, nesąžiningumas pasireiškia šio supratimu, kad ieškinytis yra nepagrįstas, nes jis neturi teisės reikalauti apginti teisių, kurios nebuvo pažeistos⁸². Tą patį galima pasakyti ir apie sąmoningo veikimą prieš teisingą ir greitą bylos išnagrinėjimą ir išsprendimą sąvoką (toks asmuo turi suvokti, kad jo elgesys trukdo bylos koncentruotumui, operatyvumui, ekonomiškumui, ir to siekti⁸³). Kita vertus, manytina, kad priemonių, galinčių atgrasyti ir nuo pagrįsto kreipimosi į teismą, taikymas (pavyzdžiui, baudų skyrimas ar nuostolių priteisimas) visais atvejais turėtų būti atsargus ir pamatuotas.

Apibendrinant galima teigti, kad įstatymų leidėjas įtvirtino pakankamą instrumentų visumą, leidžiančią teismui išlikti aktyviam ir kontroliuoti procesą, jog šis vyktų sąžiningai. Minėtų institutų aktyvus ir sistemingas taikymas efektyviai padėtų teismui atgrasyti piktnaudžiaujančius proceso dalyvius nuo nesąžiningo elgesio ir padėtų užtikrinti didesnę proceso ekonomiškumą, koncentruotumą, tuo pačiu sudarant didesnę teisingo bylos išnagrinėjimo prielaidas.

⁷⁹ BRAZDEIKIS, A. *Piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 116.

⁸⁰ *Ibid.*, p. 117.

⁸¹ *Ibid.*, p. 159.

⁸² Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2006 m. gegužės 16 d. nutartis civilinėje byloje Lietuvos ir Šveicarijos uždaroji akcinė bendrovė „Miltzer and Munch Fortransas“ v. Lex System GmbH, Nr. 2A-170/2006.

⁸³ BRAZDEIKIS, A. *Piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 161.

2.2. Ginčo šalių ir kitų byloje dalyvaujančių asmenų pareigos

Iš to, kas aptarta anksčiau, akivaizdu, jog įstatymų leidėjas teismui suteikė ne vieną mechanizmą, kuriuo naudodamasis teismas galėtų pasiekti, jog bylos būtų išnagrinėtos ir ekonomiškai bei koncentruotai, ir iš esmės teisingai. Tačiau abejotina, ar tai yra vien teismo pareiga, ir ar vienas pats teismas tokio rezultato galėtų pasiekti⁸⁴. Todėl svarbu nustatyti, kokias pareigas, norėdamas paskatinti proceso ekonomiškumą ir koncentruotumą, įstatymų leidėjas nustatė procesui šalims, ir kartu įvertinti, kaip šių pareigų tinkamas vykdymas lemia teisingą bylos išnagrinėjimą, kas yra tiek valstybės, delegavusios teismų sistemai teisingumo vykdymo funkciją, tiek sąžiningų šalių esminis tikslas⁸⁵.

Pradžiai verta pastebėti, kad CPK įtvirtintos šalių procesinės pareigos savo absoliučiu skaičiumi ir apimtimi, anot kai kurių teisės mokslininkų, sukuria tam tikrą disproporciją pareigoms, kurias turi teismas⁸⁶. Kadangi sprendimą byloje priima objektyvus, nešališkas ir kompetentingas teismas, būdamas įsitikinęs ar beveik įsitikinęs tam tikros materialiosios tiesos byloje buvimu, gali susidaryti įspūdis, kad teisingo bylos išnagrinėjimo našta krenta išimtinai ant teismo pečių. Žvelgiant iš liberalaus civilinio proceso doktrinos pusės, toks teiginys būtų pateisinamas, nes tik šalys, besivadovaujančios rungimosi ir dispozityvumo principais, geriausiai žino, kaip ir kokias teises nori ginti ar kokiomis procesinėmis teisėmis disponuoti. Taigi toks procesas, esantis vien šalių tarpusavio reikalas bei „dvikova“, nereikalauja iš šalių papildomo proceso „skatinimo“, nes yra sąlygotas tik privataus intereso ir iš esmės tarnauja šalių interesams. Manytina, kad tokia procese apie šalių proceso skatinimą, koncentruotumą ar ekonomiškumą galima kalbėti nebent kaip apie tam tikrą subjektyvų reiškinį, atsirandantį šalims suvokiant iš savo nepakankamo procesinio aktyvumo kylančią neigiamą procesinio sprendimo priėmimo riziką (pavyzdžiui, atliekant procesinius veiksmus, suvokiant galimo sprendimo už akių priėmimo pasekmes). Dispozityvumo principo įsitvirtinimas šiandienos civilinio proceso principų sistemoje taip pat lemia, atrodytų, daugybės teisių, bet ne pareigų, egzistavimą: kaip antai, kai teismas turi pareigą iširti visas bylai reikšmingas aplinkybes ir priimti byloje teisingą sprendimą, šalys turi teisę teikti įrodymus arba jų neteikti ar pateikti pavėluotai; atsiliepti į kitos šalies

⁸⁴ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 82.

⁸⁵ BRAZDEIKIS, A. *Piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011, p. 68.

⁸⁶ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 85.

reikalavimus, arba to nedaryti; pateikti teismui paaiškinimus ir argumentus, arba nepateikti. Abejotina, ar teismui pavyktų priimti iš esmės (o ne vien formaliai) teisingą sprendimą, jei šalys ignoruotų CPK 7 ir 8 straipsniuose įtvirtintus koncentruotumo ir kooperacijos principus ir teismui neteiktų svarbių įrodymų ar procese nedalyvautų (pavyzdžiui, teismas, tik formaliai įvertinęs nepagrįstą reikalavimą pateikusių šalies įrodymus, priimtų sprendimą sąžiningos, tačiau procese dėl tam tikrų priežasčių nedalyvavusios, šalies atžvilgiu). Antra vertus, naivu būtų tikėtis, jog teismas pats galėtų už šalis nuspręsti, kokia apimtimi šalys turėtų įgyvendinti savo procesines teises, ypač kai priimamas sprendimas turės įtakos visų pirma pačių šalių subjektinėms teisėms ir interesams. Tačiau pažymėtina, kad šiandieninis civilinis procesas, grindžiamas socialinio civilinio proceso mokykla, yra suprantamas ne vien kaip privatus šalių reikalas, bet kaip valstybės interesas, o teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą garantija, įtvirtinta pagrindiniuose nacionaliniuose ir tarptautinėse teisės šaltiniuose, suponuoja būtinybę nustatyti tokias šalių teises ir pareigas, kurios sukurtų prielaidas teismui bylas išnagrinėti ne vien koncentruotai ar ekonomiškai, bet ir nepažeidžiant bendrųjų sąžiningumo ir protingumo principų.

Kaip jau minėta, jeigu jau šalys kreipėsi į teismą dėl ginčo išsprendimo, privalo atsižvelgti ne vien į savo asmeninius, bet ir į viešuosius interesus proceso baigtimi⁸⁷. CPK 7 straipsnio antroji dalis nurodo, kad dalyvaujantys byloje asmenys privalo sąžiningai naudotis ir nepiktnaudžiauti jiems priklausomomis procesinėmis teisėmis, rūpintis greitu bylos išnagrinėjimu, rūpestingai ir laiku, atsižvelgdami į proceso eigą, pateikti teismui įrodymus ir argumentus, kuriais grindžiami jų reikalavimai ir atsikirtimai. Pastarąsias iš koncentruotumo ir ekonomiškumo principų įgyvendinimo kylančias pareigas papildo bei detalizuoja ir kitų CPK straipsnių nuostatos. Pavyzdžiui, CPK 42 straipsnio penktoje dalyje nurodoma, kad šalys joms priklausančiomis procesinėmis teisėmis privalo naudotis sąžiningai, turi siekti, jog byla būtų išnagrinėta greitai ir teisingai, domėtis bylos eiga, pasirūpinti tinkamu atstovavimu, pateikti įrodymus, pranešti teismui apie nedalyvavimą posėdyje, kartu nurodant tokio nedalyvavimo priežastis. Kartu CPK 93 straipsnio ketvirtoji dalis nustato ir tinkamo procesinio elgesio standartą – procesinis šalies elgesys laikomas tinkamu, jeigu ji sąžiningai naudojosi procesinėmis teisėmis ir sąžiningai atliko procesines pareigas. Teisės

⁸⁷ BRAZDEIKIS, A., et al. *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 29.

doktrinoje dalis šių išvardintų pareigų apibendrintai vadinamos šalies pareiga rūpintis proceso skatinimu (proceso skatinimo pareiga)⁸⁸.

Pareiga rūpintis proceso skatinimu yra kooperacijos ir koncentruotumo principų sudedamoji dalis, be kurios operatyviai, ekonomiškai ir, pagaliau, teisingai išnagrinėti byla vargiai įmanoma⁸⁹. Proceso skatinimo pareiga suprantama kaip tam tikras elgesio būdas, susijęs su rūpestingu proceso vedimu ir savalaikiu įrodymų pateikimu⁹⁰. Kaip antai, CPK 226 straipsnis numato, kad pasirengimo nagrinėti byla teisme metu šalys ir tretieji asmenys turi pateikti teismui visus turimus įrodymus ir paaiškinimus, turinčius reikšmės bylai, o taip pat nurodyti įrodymus, kurių jie negali pateikti teismui, kartu nurodant aplinkybes, trukdančias tai padaryti. Pastarasis straipsnis tik detalizuoja CPK 42 straipsnyje numatytą šalių pareigą pateikti įrodymus, nurodydamas konkretų procesinį momentą, t.y. pasirengimo bylai nagrinėti proceso stadiją. Tik tinkamu laiku gavęs išsamius reikiamus įrodymus teismas gali įgyvendinti iš koncentruotumo principo kylantį siekį išnagrinėti byla, jei tai įmanoma, vieno posėdžio metu. Nesavalaikis įrodymų pateikimas yra viena iš priežasčių, dėl kurių procesas gali būti užvilktas. Kaip rodo praktika, pirmosios instancijos teismams sudėtinga atsisakyti priimti įrodymus, kurie turėjo būti pateikti anksčiau ir kurių vėlesnis pateikimas užvilkina procesą, bei tokiu būdu paspartinti bylą nagrinėjimą⁹¹. Žinoma, tam, kad teismas turėtų teisę atsisakyti priimti ir tirti ne laiku pateiktus įrodymus, teismas turėtų atsižvelgti į tam tikrų aplinkybių visetą: pavėlavimo faktą, galimą proceso eigos užvilkinimą, šalių kaltę, taip pat atsižvelgiant į teismo vaidmenį, turintį reikšmės pastarųjų aplinkybių egzistavimui⁹². Tačiau aukštesnės instancijos teismams vis dažniau panaikinant pirmosios instancijos teismų sprendimus ir leidžiant pavėluotai pateikti įrodymus, pirmosios instancijos teismai į teisę atsisakyti priimti įrodymus žvelgia atsargiai, net jei įrodymai pateikti aiškiai pažeidžiant šalių skatinimo pareigą bei iš tokio pavėluoto pateikimo akivaizdu, jog procesas bus užvilktas⁹³. Tokį aukštesnės instancijos teismų elgesį galima motyvuoti skirtingais aspektais. Pirmia, teismas, kaip jau minėta, turi teisę, bet ne pareigą, atsisakyti priimti ne laiku pateiktus įrodymus. Antra, tam, kad teismas galėtų atsisakyti įrodymus priimti,

⁸⁸ BRAZDEIKIS, A., et al. *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 29.

⁸⁹ *Ibid.* p. 30.

⁹⁰ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 82.

⁹¹ BRAZDEIKIS, A., et al. *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 119.

⁹² NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 103.

⁹³ BRAZDEIKIS, A., et al. *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 119.

reikia konstatuoti aplinkybių visumą, kas gali sudaryti sunkumą. Kaip antai, šalies tyčios ir skatinimo pareigos nevykdymo nustatymas iš esmės reikalauja įvertinti daug subjektyvių aplinkybių, tokių kaip asmens išsilavinimas, teisinis išprusimas, finansinė padėtis, kuri gali trukdyti šaliai tinkamai pasirūpinti tinkamu teisiniu atstovavimu. Visos šios aplinkybės turi būti įvertinamos kiekvienu individualiu atveju. Trečia, iš CPK 7 straipsnio formuluotės, nurodančios teismo siekį išnagrinėti bylą pirmo posėdžio metu, jei tik tai nekenkia tinkamai išnagrinėti bylą, akivaizdu, jog koncentruotumo bei operatyvumo principai neturi prioritetingo pranašumo prieš materialiai teisingo sprendimo priėmimą. Todėl teismas, esant net mažiausiai savo suklydimo dėl šalies tyčios pavėluotai pateikiant įrodymus rizikai, turėtų vadovautis bendraisiais teisingumo, sąžiningumo bei protingumo principais ir stebėti, kad dėl formalių ir dažniausiai neatsargių proceso pažeidimų nenukentėtų asmens teisės į iš esmės teisingą bylos išnagrinėjimą realizacija.

Akivaizdus šalių pareigos skatinti procesą pažeidimas gali užtraukti ir tam tikras procesines ar materialias pasekmes: šalims gali būti skiriamos privačios baudos, šalys gali būti įpareigojamos atlyginti nuostolius, taip pat gali būti nukrypstama nuo bendrųjų bylinėjimosi išlaidų paskirstymo taisyklių. Tačiau manytina, kad pagrindinė sankcija už nerūpestingą, nesavalaikį bei ekonomiškumo ir koncentruotumo principus pažeidžiantį elgesį yra galimai materialiosios tiesos neatitinkančio teismo sprendimo priėmimas. Todėl apibendrintai galima teigti, kad teisė į teisingą bylos išnagrinėjimą, esanti tam tikra valstybės garantija asmenims, jog jų ginčai bus sprendžiami objektyviai, nešališkai, operatyviai, koncentruotai bei teisingai, yra neatsiejama nuo ginčo šalių pareigos tinkamu procesiniu elgesiu padėti teismui šią garantiją įgyvendinti.

2.3. Kitų civilinio proceso kodekso bendrosios dalies institutų taikymas siekiant teisingo bylos išnagrinėjimo

Apžvelgus teismo ir proceso šalių pareigas, susijusias su teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą užtikrinimo prielaidomis, atskirai verta aptarti keletą bendrųjų civilinio proceso institutų, kurie iš pirmo žvilgsnio nėra tiesiogiai susiję su proceso ekonomiško, koncentruotumo ar operatyvumo principų įgyvendinimu. Pagrįstai gali kilti klausimas, kokią įtaką proceso ekonomiško ir koncentruotumo, o tuo pačiu ir asmens teisei į teisingą bylos išnagrinėjimą, gali turėti teismo nušalinimo, netinkamos šalies pakeitimo tinkama, bendrininkavimo, atstovavimo, trečiųjų asmenų įsitraukimo į procesą bei procesinių teisių parėmimo institutai. Manytina, kad pastarųjų institutų reguliavimas pats savaime kyla iš įstatymų leidėjo propaguojamo socialinio civilinio proceso koncepcijos ir yra neatsiejamai susijęs su CPK 2 straipsnyje numatytu greitu ir teisingu teisinės taikos atkūrimo tikslu. Pažymėtina, kad civilinio proceso teisei, nepaisant jos viešo pobūdžio, būdingas tiek imperatyvus, tiek dispozityvus reguliavimo metodas⁹⁴, tačiau plačios procesinių veiksmų atlikimo laisvės ir daugybės teisių suteikimas, kaip matyti iš šalių bei teismo turimų galimybių siekti proceso ekonomiško ir koncentruotumo, ne visuomet gali pasiekti įstatymo leidėjo tikslų (pavyzdžiui, teismui nesinaudojant pagrįsta galimybe atsakyti priimti įrodymus ar šaliai tinkamai neįgyvendinant proceso skatinimo pareigos). Tai, ar taikant anksčiau aptartus institutus pavyks pasiekti su greitu ir teisingu bylos išnagrinėjimu susijusius tikslus, iš esmės priklausė nuo to, kaip sąžiningai ir rūpestingai šalys atlieka savo pareigas, ir ar teismas, nustatęs šalių piktnaudžiavimą procesinėmis teisėmis, imsis turimų priemonių šalis sudrausminti. Tuo tarpu įstatymų leidėjas, nustatydamas daugiau mažiau imperatyvų tam tikrų institutų reguliavimą, užtikrina, kad pastarosios priemonės vien savo įgyvendinimo būdu savaime lems tam tikrą proceso ekonomiško, koncentruotumą bei operatyvumą, tuo pačiu įgyvendinant teisę į teisingą bylos išnagrinėjimą.

Teisė į teisingą bylos išnagrinėjimą yra sudėtinė teisė, reiškiant, jog vieno iš šios teisės sudedamojo elemento pažeidimas gali lemti ir bendrai teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą pažeidimą. CPK 64 straipsnis nustato, kad teisėjas, teismo posėdžio sekretorius, ekspertas ir vertėjas negali dalyvauti nagrinėjant bylą ir turi būti nušalinami, jeigu jie patys tiesiogiai ar netiesiogiai suinteresuoti bylos baigtimi arba yra kitokių aplinkybių, keliančių abejonių dėl jų nešališkumo. Taigi teismo nušalinimo institutas tikslas – užtikrinti, kad asmens byla būtų išnagrinėta nešališko ir objektyvaus teismo.

⁹⁴ LAUŽIKAS, E.; MIKELĖNAS, V.; NEKROŠIUS, V. *Civilinio proceso teise: vadovėlis*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2004, p. 29.

Tinkamas nušalinimo instituto reguliavimas padeda išvengti proceso užvilkinimo, kuomet jau išnagrinėjus tam tikrą dalį bylos ir pareiškiant nušalinimus byla būtų nagrinėjama iš naujo kito teisėjo. Neabejotina, jog tokie atvejai turėtų neigiamą įtaką proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principų įgyvendinimui⁹⁵ bei pažeistų sąžiningos šalies teisę į teisingą bylos nagrinėjimą. Todėl įstatymų leidėjas įtvirtina kelias koncentruotumą užtikrinančias nušalinimo instituto taisykles. Pirma, CPK nustato griežtą pagrindų sąrašą, kurių buvimą konstatavus teismas turi pareigą nusišalinti pats, todėl šalių pareiškimai dėl nušalinimo suvokiami kaip kraštutinė priemonė, aktuali tik tais atvejais, kai teisėjas, turėdamas pareigą nusišalinti, savo iniciatyva to nepadaro⁹⁶. Viena vertus, pastarąjį reguliavimą galima suprasti kaip tam tikrą teismo nešališkumo ir objektyvumo kontrolės mechanizmą; kita vertus, net ir nesant griežtų teisėjo nusišalinimo pagrindų, teisėjas privalo nusišalinti nuo bylos nagrinėjimo ir esant kitoms abejonėms dėl šališkumo keliančioms aplinkybėms, tačiau čia ir pačiam teisėjui gali kilti neaiškumas dėl nusišalinimo būtinybės: pavyzdžiui, ar turėtų teisėjas nusišalinti, jei studijų laikais bendrabutyje vienerius metus gyveno su viena iš proceso šalių? Svarbu paminėti ir psichologinį aspektą - vargu, ar šalys bylos išnagrinėjimą laikys iš esmės teisingu, jei turės bent menkiausių įtarimų teisėjo šališkumu ar objektyvumu. Taigi šalims palikta galimybė teikti nušalinimus suprantama kaip papildomas saugiklis siekiant objektyvaus ir nešališko teismo nagrinėjimo ir pasitikėjimo teismo institucija. Antrasis aspektas, kuriuo nušalinimo institute užtikrinamas ekonomiškumas ir koncentruotumas, susijęs su konkrečiu momentu, iki kada teismas turi nusišalinti, o jam to nepadarius, iki kada nušalinimus gali reikšti šalys. CPK 68 straipsnio 2 dalis nurodo, kad nušalinimas turi būti motyvuotas ir pareiškiamas prieš pradėdant bylą nagrinėti iš esmės. Tai reiškia, kad nušalinimą teismui galima pareikšti, kol rengiamasi nagrinėti bylą teisme, o taip pat ir teismo posėdžio pradžioje – prieš paskelbiant apie bylos nagrinėjimo iš esmės pradžią⁹⁷. Sprendžiant dėl nusišalinimo, teisėjas, siekdamas neužvilkinėti proceso, sprendimą turėtų priimti kuo anksčiau, o geriausia tai padaryti iš karto gavus atitinkamą ieškinį⁹⁸. Įstatymų leidėjas numato tik vieną išimtį, kada galima pareikšti nušalinimą vėlesnėje proceso stadijoje – kai pareiškiantis nušalinimą asmuo apie pagrindą nušalinti sužino vėliau. Galima būtų teigti, kad tokia nuostata nepadaeda įgyvendinti proceso ekonomiškumo ir

⁹⁵ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 67.

⁹⁶ LAUŽIKAS, E.; MIKELĖNAS, V.; NEKROŠIUS, V. *Civilinio proceso teise: vadovėlis*. I tomas. Vilnius: Justitia, 2004, p. 254.

⁹⁷ VALANČIUS, V.; *et. al. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Pirmoji dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004, p. 190.

⁹⁸ *Ibid.*

koncentruotumo principų, nes bylos nagrinėjimo iš esmės stadijoje pareikštas nušalinimas gali lemti bylos nagrinėjimą iš naujo. Tačiau svarbu pažymėti tai, kad nušalinimai visais atvejais turi būti motyvuoti: šalis turi įrodyti, kad apie nušalinimo pagrindus anksčiau nežinojo⁹⁹, priešingu atveju gali kilti įtarimas, jog tokiais procesiniais veiksmais siekiama bylos užvilkinimo. Nustatčius tokio pareiškimo pagrįstumą ir neįžvelgus akivaizdžių šalies piktnaudžiavimo procesu požymių, pareikštas nušalinimas turi būti priimtas, apsvarstytas ir tenkintinas, net jei dėl to ginčo išsprendimas automatiškai užsitęstų. Manytina, tokiu reguliavimu įstatymų leidėjas išreiškia savo poziciją dėl galimos proceso koncentruotumo, ekonomiškumo, operatyvumo ir teisingo bylos išnagrinėjimo konkurencijos ir taip dar kartą patvirtina CPK 7 straipsnyje įtvirtintą kiek įmanoma operatyvaus, tačiau netrukdančio tinkamai išnagrinėti ginčą, taisyklę. Trečiasis aspektas, kuriuo įstatymų leidėjas nušalinimo instituto kontekste įgyvendina proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principus, yra susijęs su pareikšto nušalinimo išsprendimo tvarka. CPK 69 straipsnis numato, kad teisėjo nušalinimo klausimą sprendžia atitinkamo teismo pirmininkas, teismo pirmininko pavaduotojas, Civilinių bylų skyriaus pirmininkas arba jų paskirtas teisėjas nedelsdami, bet ne vėliau kaip per tris darbo dienas. Atvejais, kai nušalinimai pareiškiami teismo pirmininkui, nušalinimo klausimą sprendžia didžiausią teisėjo darbo stažą turintis to teismo teisėjas, o tais atvejais, kai teisme nėra pakankamo skaičiaus teisėjų, nušalinimo klausimą sprendžia atitinkamas aukštesnės instancijos teismas. Pastaroji tvarka aktuali dėl dviejų dalykų: pirma, nustato maksimalų trijų darbo dienų terminą nušalinimo klausimui išspręsti (laiko prasme procese išlieka apibrėžtumas); antra, numato subjektus, turinčius kompetenciją nušalinimo klausimus spręsti. Panašu, jog įstatymų leidėjas laikosi pozicijos, kad didžiausias proceso koncentruotumas ir ekonomiškumas bus pasiektas, jei nušalinimo klausimas bus išspręstas dar tame pačiame teisme, turint galimybę neatidėti bylos nagrinėjimo, o nurodytas platus kompetentingų subjektų ratas (pirmininkas, jo pavaduotojas, Civilinių bylų skyriaus pirmininkas ir t.t.) išties leidžia sprendimą dėl nušalinimo priimti nedelsiant, ko nebūtų galima paprastai pasakyti kalbant apie modelį, kuomet nušalinimo klausimus išimtinai spręstų tik aukštesnės instancijos teismas. Kaip matome iš nustatyto reguliavimo, įstatymų leidėjas aukštesnės instancijos teismo įsitraukimą į nušalinimo institutą vertina kaip *ultima ratio*, įmanoma tik išnaudojus visas iki tol buvusias didesniu operatyvumu ir koncentruotumu pasižyminčias alternatyvas.

⁹⁹ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 71.

Trumpai galima aptarti ir kitus institutus, kuriais įstatymo leidėjas siekia didesnio proceso ekonomiškumo bei koncentruotumo. Kalbant apie procesinio bendrininkavimo institutą, pripažįstama, kad, nors materialusis (privalomasis) procesinis bendrininkavimas ir neturi daug bendro su koncentruotumo principo realizavimu¹⁰⁰, fakultatyvusis bendrininkavimas, leidžiantis apjungti kelis vienarūšius reikalavimus, grindžiamus ta pačia teisine ir faktine medžiaga, neabejotinai reiškia būtent koncentruotumo idėjos įgyvendinimą¹⁰¹. Didelę įtaką įgyvendinant proceso operatyvumo principus turi ir procesinių teisių perėmimo institutas, leidžiantis, pasibaigus vieno asmens procesinėms teisėms (pavyzdžiui, mirties atveju), procesines teises perimti be naujo proceso pradėjimo. Toks reguliavimas įgyvendina ir ekonomiškumo principą, nes „pratęsiant“ procesą išvengiama su naujo proceso pradėjimu susijusių išlaidų (žyminio mokesčio, išlaidų teisinei pagalbai ir pan.). Tuo pačiu paminėtinas ir netinkamos šalies pakeitimo tinkama institutas, kurio taikymas leidžia pakeisti netinkamą šalį tinkama nenutraukiant paties proceso. Proceso nutraukimas vien dėl netinkamos šalies procese egzistavimo reikštų vien proceso, bet ne teisinio ginčo, pabaigą ir vargu, ar reikštų didesnę proceso ekonomiškumo bei koncentruotumo principų įgyvendinimą¹⁰². Atvirkščiai, pastarieji principai geriau įgyvendinami CPK 45 straipsnio 4 dalyje nustatytus, jog pakeitus netinkamą šalį tinkama ar įstojus į procesą naujiems byloje dalyvaujantiems asmenims bylos nagrinėjimas pradėdamas iš pradžių, nebent naujai į procesą įstojęs asmuo prašo, kad byla būtų nagrinėjama toliau. Galima užsiminti ir apie trečiųjų asmenų įsitraukimą į procesą. Pavyzdžiui, į procesą įsitraukus tretiesiems asmenims, pareiškiantiems savarankiškus reikalavimus, pastarieji reikalavimai išsprendžiami to paties proceso metu, taigi yra sutaupomas papildomas procesas¹⁰³. Kita vertus, įsitraukus į procesą tretiesiems asmenims, kurie savarankiškų reikalavimų nepareiškia, procese priimtas sprendimas įgyja prejudicinę reikšmę ir palengvina trečiųjų asmenų įrodinėjimą, jei toks būtų reikalingas teikiant regresinį ieškinį. Taigi taikant ir šį institutą įgyvendinami tiek ekonomiškumo, tiek koncentruotumo principai.

Be visų jau išvardintų institutų šiuos principus padeda įgyvendinti ir atstovavimo institutas, leiddamas bylas vesti per atstovus ir numatantis, jog atstovo atvykimas į teismo posėdį laikomas tinkamu byloje dalyvaujančio asmens, kuriam yra

¹⁰⁰ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 75.

¹⁰¹ VALANČIUS, V.; et. al. *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Pirmoji dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004, p. 167.

¹⁰² NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 72.

¹⁰³ *Ibid.*, p. 77.

atstovaujama, dalyvavimu teismo posėdyje, išskyrus tam tikra išimtis. Atstovo buvimas padeda užtikrinti reikiamą teisinę pagalbą ir proceso vedimą¹⁰⁴, o to rezultate pasiekiamas operatyvesnis procesas. Neabejotina, kad ekonomiškumo ir koncentruotumo principų įgyvendinimo idėja, kuri būdinga visiems prieš tai aptartiems institutams, lemia operatyvesnį, pigesnį ir aiškesnį procesą, o tai neišvengiamai turi įtakos teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą įgyvendinimui.

¹⁰⁴ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 80.

3. EKONOMIŠKUMO IR KONCENTRUOTUMO IDĖJŲ ĮGYVENDINIMAS SIEKIANT TEISINGO BYLOS IŠNAGRINĖJIMO SKIRTINGŲ INSTANCIJŲ TEISMUOSE

3.1. Ekonomiškumo ir koncentruotumo principų reikšmė teisingam bylos išnagrinėjimui pirmoje instancijoje

3.1.1. Pasirengimo bylos nagrinėjimui stadija

Siekiant užtikrinti teisę į teisingą bylos nagrinėjimą ir sumažinti bet kokią klaidingo sprendimo priėmimo riziką, Konstitucija ir Teismų įstatymas¹⁰⁵ įtvirtina trijų instancijų bendrosios kompetencijos teismų sistemą, kuri automatiškai gali nulemti pagrįstą ir teisėtą norą proceso dalyviams išnaudoti visas įmanomas procesines galimybes siekiant teisingo sprendimo byloje. Tačiau geriausiai proceso ekonomiško ir koncentruotumo principai civiliniame procese gali būti įgyvendinti pirmąją instanciją visuotinai pripažįstant pagrindine bylos nagrinėjimo teisme instancija¹⁰⁶, o ne vien simboliškai ir neišvengiama bylinėjimosi pradžia, kuri būtina tam, jog ginčas būtų išspręstas aukštesnės instancijos teismuose¹⁰⁷. Manytina, kad naudotis pirmosios instancijos teismų sprendimų teisėtumo kontrole verta tik išimtiniais atvejais, esant įsitikinus priimto sprendimo neteisėtumu ir nepagrįstumu¹⁰⁸. Pastarąjį teiginį įrodo ir pastarųjų metų statistika. 2019 metais išnagrinėti 5099 apeliaciniai skundai, iš kurių 3151 buvo atmesti, paliekant galioti pirmosios instancijos teismo sprendimą nepakeistą. 2018 metais analogiškai išnagrinėtos 4712 bylos, iš kurių 2947 bylose sprendimai pirmosios instancijos teismo sprendimai taip pat liko nepakeisti¹⁰⁹. Nors iš pastarųjų skaičių atrodytų, jog tikimybė apeliaciniame procese susilaukti sėkmės siekia apie 30 procentų, tačiau tokia prielaida nebūtų visiškai teisinga, nes realus iš esmės apeliaciniame procese pakeistų pirmosios instancijos teismų sprendimų skaičius paprastai tesiekia 10-15 procentų.

Civilinio proceso kodekse numatytos dvi ginčo teisenos stadijos – pasirengimo bylos nagrinėjimui ir pačios bylos nagrinėjimo. Visą pasirengimo bylos nagrinėjimui stadiją sąlygiškai galima suskirstyti į dvi dalis: parengiamųjų veiksmų, būtinų tinkamam pasiruošimui bylos nagrinėjimui, atlikimo etapą ir patį pasirengimą

¹⁰⁵ Lietuvos Respublikos teismų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 1994, Nr. 46-851.

¹⁰⁶ BRAZDEIKIS, A., et al. *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 46.

¹⁰⁷ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 139.

¹⁰⁸ *Ibid.*

¹⁰⁹ Nacionalinė teismų administracija. *Civilinių bylų nagrinėjimo ataskaitos (apeliacinės instancijos teismuose) už 2018 ir 2019 metus* [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/106>>.

bylos nagrinėjimui¹¹⁰. Šios stadijos užduotis – galutiniai suformuluoti įrodinėjimo dalyką, ieškinio pagrindą, susirinkti reikiamus įrodymus vien tam, kad, užtikrinant proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principus, byla būtų išnagrinėta jau pirmame teismo posėdyje.

Teismo parengiamųjų veiksmų atlikimą reglamentuoja CPK 225 straipsnis. Manytina, kad didelę reikšmę tiek proceso ekonomiškumui bei koncentruotumui, tiek iš esmės teisingam bylos išnagrinėjimui turi šio straipsnio pirmoji dalis, nustatanti teismo teisę patikslinti ar paskirstyti šalių našta įrodinėti. Tokia nuostata suteikia galimybę teismui būti aktyviam ir padėti pagalbos reikalingai šaliai suvokti, kokias aplinkybes ir kaip reikia įrodinėti¹¹¹. Autoriaus nuomone, tokia teismo galimybė gali lemti ne vien proceso operatyvumą, bet ir teisingą bylos išnagrinėjimą, nes reikiamų įrodymų tinkamas pateikimas gali turėti reikšmės galutiniam teismo sprendimui. Teisė į teisingo bylos išnagrinėjimą įgyvendinama ir tinkamu informavimu ir teismo išaiškinimo pareiga (CPK 225 str. 3 d.), kuomet teismas, nustatęs terminą atsiliepiamams pareikšti, nurodo šio veiksmo neatlikimo pasekmes (galimą sprendimo už akių priėmimą). Ekonomiškumo ir koncentruotumo principai įgyvendinami ir teismui nusprendžiant dėl trečiųjų šalių įsitraukimo į procesą (CPK 225 str. 5 d.) ar informuojant šalis apie galimybę ginčą spręsti teisminės mediacijos būdu (CPK 225 str. 2 d.), kas leistų šalims ir valstybei sutaupyti lėšų bei greičiau atkurti teisinę taiką. Be abejo, pasirengimas bylos nagrinėjimui nebus labai efektyvus, jei šalys neįgyvendins CPK 226 straipsnyje joms numatytų pareigų pateikti įrodymus ir paaiškinimus, suformuluoti savo reikalavimus ir atsikirtimus ir pan. Apie šalių skatinimo pareigą ir galimas pasekmes, kylančias iš piktnaudžiavimo procesinėmis teisėmis, jau buvo kalbėta ankstesnėse šio darbo dalyse.

Pasirengimas nagrinėti bylą gali būti vykdomas dviem būdais: paruošiamųjų dokumentų būdu ir skiriant parengiamąjį posėdį. Abi šios formos turi įtakos ekonomiškumo bei koncentruotumo idėjų įgyvendinimui. Kaip antai, CPK 227 straipsnio pirmoji dalis nustato, kad bylą nagrinėjantis teismas privalo paskirti pasirengimo nagrinėti bylą teisme paruošiamaisiais dokumentais būdą, jei fiziniams asmenims atstovauja advokatai ar tokią teisę turintys jų padėjėjai, o juridiniams asmenims – aukštąjį teisinį išsilavinimą turintys juridinių asmenų darbuotojai ar valstybės tarnautojai. Pastaruoju atveju koncentruotumo principas įgyvendinamas per atstovavimo instituto prizmę – tinkamą kvalifikaciją ir kompetenciją turintis atstovas neabejotinai gebės

¹¹⁰ VALANČIUS, V.; *et. al.* Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras. Antroji dalis. Procesas pirmosios instancijos teisme. Vilnius: Justitia, 2005, p. 95.

¹¹¹ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 150.

profesionaliau ir automatiškai operatyviau įgyvendinti atstovaujamojo pareigas, parengti procesinius dokumentus, todėl tikėtina, kad tokiais atvejais nėra poreikio rengti parengiamojo posėdžio, turint tikslą asmeniškai išgirsti proceso šalis vien tam, kad pavyktų tinkamai suvokti jų reikalavimus ar atsikirtimus. Tačiau šios taisyklės teismas gali nesilaikyti ir skirti parengiamąjį teismo posėdį, jei mato, kad jog byloje įmanoma sudaryti taikos sutartį arba jeigu įstatymai įpareigoja teismą imtis priemonių šalims sutaisyti (pavyzdžiui, iš šeimos teisinių santykių kylančių ginčų atveju), arba jeigu mano, kad tokiu būdu bus geriau ir išsamiau pasirengta bylos nagrinėjimui teisme¹¹². Koncentruotumo principo įgyvendinimo prasme tokia įstatymo leidėjo iniciatyva gali būti iš pirmo žvilgsnio abejotina, nes tikėtina, kad šalys, turinčios advokatus, jau prieš kreipiantis į teismą yra numačiusios bylinėjimosi strategiją, ir toks parengiamasis teismo posėdis tėra laiko ir resursų švaistymas. Tačiau, žvelgiant iš teisingo bylos išnagrinėjimo siekio, akivaizdu, kad net mažiausia taikaus ginčo sprendimo išsprendimo galimybė gali būti verta ekonomiškumo bei koncentruotumo principų paaukojimo.

Aptariant pasirengimą bylos nagrinėjimui parengiamojo teismo posėdžio būdu, svarbūs keli aspektai: parengiamųjų posėdžių skaičius ir procesinės pasekmės šalims, nesilaikančioms parengiamojo teismo posėdžio eigos. CPK 229 straipsnyje įtvirtinta, kad bylai nagrinėti teisme pasirengiama per vieną parengiamąjį teismo posėdį, o matant, jog yra galimybė sudaryti taikos sutartį, teismas turi teisę paskirti antro tokio posėdžio datą, tačiau visais atvejais parengiamųjų posėdžių skaičius negali būti didesnis nei du. Tokia įstatymo nuostata neabejotinai turi reikšmės proceso koncentruotumo principo įgyvendinimui, nes įstatyme įtvirtintas parengiamųjų posėdžių imperatyvus ribojimas leidžia išvengti dėl įvairių priežasčių galinčio atsirasti proceso vilkinimo. Savo ruožtu parengiamojo posėdžio eiga turi įtakos tiek proceso ekonomiškumui ir koncentruotumui, tiek ir bendrai teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą realizavimui, nes posėdžio pirmininkas, į parengiamąjį posėdį iškviėtą šalis ir jas apklausęs, gali nuodugnai, o ne vien formaliai, išsiaiškinti ginčo esmę, šalių reikalavimus, atsikirtimų ir įrodymų turinį (CPK 230 str. 1 d.). Siekiant užtikrinti sąžiningą šalių procesinį elgesį ir tuo pačiu užtikrinti operatyvų procesą, CPK 230 straipsnio 2 dalis nustato, kad dėl neatvykusios į parengiamąjį posėdį šalies, kuriai yra tinkamai pranešta, bylą nagrinėjantis teismas gali priimti sprendimą už akių, jei tik, įgyvendinant dispozityvumo principą, yra atvykusios šalies prašymas. Toks reguliavimas, dėl kylančios neigiamo teismo sprendimo priėmimo rizikos, turėtų užkardyti norinčios vilkinti procesą šalies elgesį. Tą patį galima

¹¹² NEKROŠIUS, V., *et al. Pasirengimo nagrinėti civilines bylas teisme įtaka bylai išnagrinėti per protinę laiką*. Vilnius: Teisė, 2016, 98, p. 10.

pasakyti ir apie situaciją, kai į parengiamąjį teismo posėdį neatvyksta abi tinkamai informuotos apie posėdį šalys – tokiu atveju teismas gali palikti ieškinį nenagrinėtą. Pabaigai paminėtina ir dar viena aktyvaus teismo galimybė, kuria pasinaudojimas gali prisidėti prie teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą užtikrinimo – tai teismo galimybė nuspręsti dėl asmeninio šalių ar trečiųjų asmenų atvykimo, tuo sukuriant prielaidas geresniam bylos aplinkybių išmanymui.

Apibendrinant galima daryti išvadą, kad būdai ir priemonės, kuriomis naudojantis užtikrinamas išsamesnis susipažinimas su bylos medžiaga, garantuoja visos bendros ginčo teisenos mažesnę trukmę, net jeigu pasirengimas nagrinėti bylą ir užima neproporcingą bendro proceso trukmės dalį¹¹³. Autoriaus nuomone, pastarosios proceso koncentruotumo ir ekonomiškumo principą įgyvendinančios nuostatos, siekdamos operatyvaus proceso, kartu sukuria ir prielaidas teisingam bylos išnagrinėjimui.

¹¹³ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 153.

3.1.2. Bylos nagrinėjimo stadija

Teisminis nagrinėjimas yra pagrindinė civilinio proceso stadija, kurios metu įgyvendinami CPK 2 straipsnyje numatyti tikslai¹¹⁴. Skirtingai nei pasirengimo civilinių bylų nagrinėjimui stadijoje, kurioje proceso koncentruotumo bei ekonomiškumo principai pasireiškia nustatant šalių pareigą įrodinėti, išsiaiškinant ieškinio reikalavimus, paskirstant įrodinėjimo našlą ar sprendžiant dėl galimybės sudaryti taikos sutartį (pažymėtina, kad visu bylos nagrinėjimo metu teismas turėtų išlikti aktyvus susitaikymo šalininkas, todėl pareiga imtis priemonių šalims sutaisyti yra aktuali ir vēlesnēse proceso stadijose¹¹⁵), bylos nagrinėjimo stadijoje proceso koncentruotumo ir ekonomiškumo principų poveikis teisingam bylos išnagrinėjimui atsiskleidžia per visapusišką ir išsamų įrodymų ištyrimą, prašymų pateikimą bei teismo sprendimo priėmimo galimybes. Nepaisant doktrinoje vyraujančias pozicijos, kad nustatytas reguliavimas užtikrina prielaidas koncentruotam ir operatyviam (o tuo pačiu, manytina, ir ekonomiškam) procesui¹¹⁶, tokį procesą garantuoti gali tik glaudus teismo ir šalių tarpusavio bendradarbiavimas, t.y. atitinkamas teismo aktyvumo buvimas ir šalių skatinimo pareigos vykdymas.

Apie šalių pareigą rūpintis procesu ir laiku pateikti tinkamus įrodymus jau buvo kalbėta aptariant bendrąsias proceso ekonomiškumą ir koncentruotumą įgyvendinančias prielaidas. Teisė teikti prašymus (prašyti išreikalauti įrodymus, prašyti pridėti prie bylos medžiagą ir t.t.) išplaukia iš daugybės CPK straipsnių ir nėra ribojama tam tikra proceso stadija ar terminais, išskyrus tam tikras išimtis¹¹⁷. Tačiau tam tikrą taisyklę, susijusią su prašymų teikimu, nustato CPK 245 straipsnio antroji dalis, numatanti, kad jeigu teismui pateikti dalyvaujančių byloje asmenų prašymai galėjo būti pateikti anksčiau, teismas juos gali atmesti, jei šių prašymų tenkinimas užvilkins sprendimo byloje priėmimą. Atkreiptinas dėmesys, kad ir pastaruoju atveju teismas turi teisę, bet ne pareigą atmesti tokius šalių prašymus. Antra vertus, teisė atmesti šalių prašymus susieta su proceso užvilkinimo galimybe, kurios nustatymas yra fakto klausimas. Taigi vis dar gana paprasta pateikti prašymus priimti įrodymus jau teismo posėdžio metu, tikintis, kad jie bus priimti, teismui akivaizdžiai nekonstatavus proceso

¹¹⁴ VALANČIUS, V.; *et. al.* *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Antroji dalis. Procesas pirmosios instancijos teisme. Vilnius: Justitia, 2005, p. 105.

¹¹⁵ VĖBRAITĖ, V. *Šalių sutaikymas civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009, p. 11.

¹¹⁶ BRAZDEIKIS, A., *et. al.* *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 54.

¹¹⁷ VALANČIUS, V.; *et. al.* *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Antroji dalis. Procesas pirmosios instancijos teisme. Vilnius: Justitia, 2005, p. 120.

užvilkinimo fakto¹¹⁸. Toks procesinis elgesys prieštarauja proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo idėjos įgyvendinimui, todėl natūraliai gali kilti klausimas, ar neturėtų teismai elgtis principingai ir kategoriškai atsisakyti pavėluotai pateiktus įrodymus priimti. Kai kurių šaltinių teigimu, tik 40 proc. pirmosios instancijos teisėjų mano, jog atsisakymas priimti įrodymus pirmos instancijos teisme yra efektyvi priemonė kovai prieš proceso vilkinimą. Tačiau net ir tokią poziciją išreiškę teisėjai pripažįsta, kad, siekdami išvengti apeliacinių skundų ir bylos grąžinimo atgal į pirmosios instancijos teismą, tokia galimybė ne visada pasinaudoja¹¹⁹. Paradoksalu, bet iš pateiktos situacijos analizės galima daryti išvadą, jog proceso koncentruotumas ir ekonomiškumas geriau įgyvendinamas ne elgiantis principingai ir naudojantis nustatytais koncentruotumą užtikrinančiais mechanizmais, bet visų pirma apsidraudžiant, jog ateityje neatsiras pagrindų bylą nagrinėti iš naujo – juk tam tikro operatyvumo praradimas bylos nagrinėjimo stadijoje yra mažesnis smūgis ekonomiškumo, koncentruotumo principams ir teisingo bylos išnagrinėjimo tikslams, nei teismo sprendimo apskundimas ir egzistuojanti hipotetinė pakartotinio bylos nagrinėjimo pirmosios instancijos teisme galimybė (pavyzdžiui, apeliacinės instancijos teismui padarius išvadą, kad pavėluotai pateikti įrodymai proceso neužvilkina ir turi lemiamos reikšmės teisingam bylos išnagrinėjimui). Kita vertus, kai kuriais atvejais teismai galimybė nepriimti vėliau pateiktų įrodymų visgi pasinaudoja efektyviai, tačiau tokie atvejai dažniausiai pasižymi akivaizdžiu ir tendencingu šalių nesąžiningu elgesiu¹²⁰.

Ekonomiškumo ir koncentruotumo principų įgyvendinimui svarbią reikšmę turi įstatymo leidėjo nustatytas reguliavimas, leidžiantis spręsti dėl bylos tolimesnės eigos, kai šalys ar tretieji asmenys dėl tam tikrų priežasčių į posėdį neatvyksta. Šalių neatvykimas į posėdį yra vienas iš veiksnių, lemiantis bendrai užsitęsusią proceso trukmę. CPK 246 straipsnis numato, kad neatvykus į posėdį ieškovui ar atsakovui, kuriems apie posėdžio laiką ir vietą netinkamai pranešta, teismas bylos nagrinėjimą atideda. Byla gali būti atidėta ir tais atvejais, kai to dėl svarbių pateisinamų priežasčių to prašo šalys ar tretieji asmenys. Tokiais atvejais, siekiant nepakenkti proceso koncentruotumui ir operatyvumui, teismas turi nuspręsti, ar priežastys, dėl kurių pastarieji asmenys negali atvykti į posėdį, yra svarbios, o taip pat įvertinti šalių procesinį elgesį. Pažymėtina, kad ankstesnėje CPK redakcijoje buvo įtvirtintas pavyzdinis (nors ir nebaigtinis) tokių priežasčių sąrašas. Svarbiomis aplinkybėmis buvo įvardijamos liga, komandiruotė,

¹¹⁸ BRAZDEIKIS, A., et al. *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 55.

¹¹⁹ *Ibid.*

¹²⁰ Panevėžio apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. spalio 23 d. nutartis civilinėje byloje II „V. S.“ ir V. S. v. V. M. įmonė, V. M., AB „Lietuvos draudimas“, Nr. e2A-807-425/2015.

užimtumas kitose bylose ar kitos priežastys, kurių svarbą konstatuodavo teismas. Tačiau neatvykus į posėdį šalims ar jų atstovams, kai pastariesiems subjektams apie posėdį tinkamai pranešta, teismas, priklausomai nuo to, kuris subjektas neatvyko, teisingą bylos išnagrinėjimą gali pasiekti keliomis alternatyvomis: atidedant bylos nagrinėjimą, paliekant ieškinį nenagrinėtą, priimant sprendimą už akių arba išnagrinėjant ginčą iš esmės pagal bendrąsias ginčo teisenos taisykles.

Ieškinio palikimas nenagrinētu tinkamai informavus šalis įmanomas tais atvejais, kai į posėdį neatvyksta ieškovas, o atsakovas neprašo priimti sprendimo už akių. Tokio teismo sprendimo priėmimas gali būti suprantamas kaip tam tikra sankcija už ieškovo netinkamą skatinimo pareigos įgyvendinimą, tačiau svarbu pažymėti tai, kad ieškinio palikimas nenagrinētu, nors ir, atrodytų, yra koncentruotumo ir ekonomiškumo principus įgyvendinantis žingsnis, vargu, ar išsprendžia patį teisinį ginčą - juk asmuo, kurio ieškinys paliktas nenagrinētu, turi teisę tokį ieškinį pareikšti dar kartą jau kitoje byloje. Kita vertus, ieškovo (ar jo atstovo) neatvykimas nebūtinai reiškia, jog ieškovas prarado suinteresuotumą bylos baigtimi, procesą vilkina ar veikia prieš operatyvų ir sąžiningą procesą, be to, dar kartą tuo pačiu pagrindu kreipiantis į teismą teisinio ginčo nagrinėjimas dar labiau užsitęstų ir atneštų neigiamų ekonominių padarinių tiek šalims, tiek valstybei¹²¹. Todėl ieškinio palikimo nenagrinētu aspektas proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo požiūriu gali būti vertinamas kontraversiškai.

Sprendimas už akių, nors ir atsako į byloje iškeltus materialiuosius teisinius reikalavimus, nelaikytinas klasikine (įprasta) teisingumo įgyvendinimo forma, nes neturi tikslo nustatyti byloje materialiąją tiesą ir veikiau reiškia procesinės padėties, kuomet viena šalis be pateisinamos priežasties neatlieka savo procesinių pareigų, išeitį¹²². Sprendimo už akių institutas tiesiogiai susijęs su šalių proceso skatinimo pareiga, o šio instituto taikymo sąlygos visuomet tos pačios – tam tikro procesinio veiksmo neatlikimas arba neatvykimas į posėdį po svarbios priežasties¹²³ ir, įgyvendinant proceso rungimosi ir dispozityvumo principus, atvykusiosios šalies prašymas užakinį sprendimą priimti. Tačiau teisingo bylos išnagrinėjimo kontekste svarbu pabrėžti tai priimdamas sprendimą už akių, teismas atlieka formalųjį įrodymų vertinimą, t.y. įsitikina, kad pasitvirtinus šių įrodymų turiniui būtų pagrindas priimti tokį sprendimą. Kitaip tariant, teismas, net ir formaliai vertindamas pateiktus atvykusios šalies įrodymus, turi atidžiai pasverti, ar

¹²¹ Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyrius. 2016 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje UAB „Singlis“ v. UAB „DPD Lietuva“, Nr. e2S-1186-577/2016.

¹²² VALANČIUS, V.; et. al. *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Antroji dalis. Procesas pirmosios instancijos teisme. Vilnius: Justitia, 2005, p. 218.

¹²³ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 174.

atvykusiosios šalies pateikti įrodymai ir reikalavimai nekelia rimtų abejonių dėl jų realaus egzistavimo. Šio instituto taikymas savo procesinių pareigų neįgyvendinančiai šaliai yra tarsi sankcija, nes neatvykusi šalis neturi galimybės pasisakyti dėl ieškinio dalyko ir pagrindo, pateikti savo įrodymų, tuo pakreipiant bylos išnagrinėjimą kita linkme. Autoriaus nuomone, įgyvendinant teisingo bylos išnagrinėjimo idėją svarbi ir įstatymo leidėjo suteikta galimybė teismui, užuot neatvykus šaliai priėmus sprendimą už akių, išnagrinėti bylą iš esmės pagal byloje esančią medžiagą, jei to prašo atvykusi į posėdį (ar pateikusi procesinį dokumentą) šalis. Manytina, kad pastarasis teismo sprendimo priėmimo būdas, kartu užtikrinamas ir proceso ekonomiškumo bei koncentruotumo idėjų įgyvendinimą, geriau atitinka teisingo bylos išnagrinėjimo tikslą, todėl atvejais, kai į posėdį neatvykusi proceso šalis yra pateikusi savo atsiliepiamą ar įrodymus, savo taikymo dažniu neabejotinai turi nurungti užakinio sprendimo instituto taikymą¹²⁴.

Akivaizdu, kad įstatymų leidėjas kruopščiai stengėsi sureguliuoti bylos nagrinėjimo eigą taip, kad joje liktų kuo mažiau galimybių nesąžiningoms šalims piktnaudžiauti savo procesinėmis teisėmis bei vilkinti procesą. Autoriaus nuomone, pastarosios priemonės, įgyvendinančios proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo idėjas, daugeliu atveju eina koja kojon su pagrindiniu proceso tikslu – teisingu bylos išnagrinėjimu.

¹²⁴ NEKROŠIUS V. *Sprendimas už akių – ar rastas kompromisas?* Vilnius: TEISĖ, 2017, 104, p. 4.

3.1.3. Kai kurie proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo aspektai siekiant teisingo bylos išnagrinėjimo atskirų kategorijų bylose

Teisė į teisingą bylos išnagrinėjimą gali būti įgyvendinama pasinaudojant skirtingomis ginčų sprendimo formomis. Vienodinant ginčo procedūras ir jas standartizuojant, pasiekiamas tam tikras teisinis aiškumas ir operatyvumas¹²⁵. Be to, akivaizdu, kad proceso dalyviai pasitikės ilgą laiką naudotu ir gerai pažįstamu ginčo sprendimo metodu. Kita vertus, tam tikrų kategorijų bylų diferencijavimas, jei tik tai nenukrypsta į sudėtingai įgyvendinamą kazuistinį reguliavimą, gali lygiai taip pat pasiekti pagrindinius proceso tikslus, o tuo pačiu ir sutaupyti nemažai proceso dalyvių laiko ir finansinių išteklių. Atskirų bylų diferencijavimas nustatomas pagal tam tikrus kriterijus. Tokie kriterijai gali būti ginčo suma, konkretus teisinis santykis, iš kurio kyla ginčas (pavyzdžiui, šeimos teisė, darbo teisė, viešieji pirkimai), ar reikalavimo pobūdis. CPK IV dalyje numatytos tokios atskirų bylų kategorijos: šeimos bylos (XIX skyrius), bylos, kylančios iš darbo teisinių santykių (XX skyrius), bylos dėl daikto valdymo pažeidimo (XXI skyrius), viešųjų pirkimų ir koncesijų bylos (XXI¹), dokumentinis procesas (XXII), teismo įsakymas (XXIII), ginčai dėl nedidelių sumų (XXIV) ir grupės ieškinio bylos (XXIV¹). Dėl ribotos šio darbo apimties aptarsime tik keletą svarbiausių aspektų, kuriais atsispindi įstatymų leidėjo iniciatyva teisingą bylos išnagrinėjimo tikslą įgyvendinti pasitelkiant proceso ekonomiškumą ir koncentruotumą užtikrinančias priemones.

Teismo įsakymo užduotis – supaprastinti ir pagreitinti teismo darbą sprendžiant sąlygiškai aiškias bylas, dėl kurių šalys iš esmės nesiginčija¹²⁶. CPK 431 straipsnio 1 dalis nustato, kad teismo įsakymo tvarka nagrinėjamos bylos pagal kreditoriaus pareiškimą dėl piniginių reikalavimų, kylančių iš sutarties, delikto, darbo santykių ar išlaikymo priteisimo. Proceso koncentruotumo principą, autoriaus nuomone, įgyvendina keli aspektai. Pirma, tai, jog kreditoriaus pateikto pareiškimo priėmimo klausimas išsprendžiamas ne vėliau nei kitą dieną nuo jo padavimo teismui dienos (CPK 435 str.), o išsprendęs pareiškimo pateikimo klausimą ne vėliau nei kitą dieną teismas išduoda kreditoriui teismo įsakymą (CPK 436 str. 1 d.). Ne vėliau nei kitą dieną po įsakymo išdavimo teismas apie tai informuoja skolininką (437. 1 d.). Taigi koncentruotumas šiuo atveju pasireiškia procesinių veiksmų atlikimo operatyvumu, ką neabejotinai gali padėti atlikti ir išmaniosios technologijos. Antra, teismas, vertindamas ieškovo pateiktus procesinius dokumentus ir įrodymus, atlieka tik formalųjį jų vertinimą,

¹²⁵ BRAZDEIKIS, A., et al. *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 68.

¹²⁶ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 180.

t.y. įvertina, ar pateikti dokumentai atitinka įstatymuose numatytus formos ir turinio reikalavimus. Pastaruoju atveju nereikia atlikti įrodymų tyrimo, o tai irgi suteikia procesui operatyvumo. Tačiau ir šiuo atveju įstatymų leidėjas palieka teismui galimybę atsisakyti priimti pareiškimą dėl teismo įsakymo išdavimo, jei akivaizdu, kad pareiškimas yra aiškiai nepagrįstas (CPK 435 str. 2 d.). Svarbu ir tai, kad CPK 440 straipsnis numato ir kelias atsakomybės rūšis už aiškiai nepagrįsto pareiškimo padavimą: procesinę (baudos skyrimą) ir civilinę deliktinę (nuostolių atlyginimą), iš ko galima daryti išvadą, kad atskirų kategorijų bylų teiseną nesumažina šalių pareigos elgtis sąžiningai ir nepiktnaudžiauti procesinėmis teisėmis apimties. Trečia, pabrėžtinis ekonominis aspektas, kad už pareiškimą dėl teismo įsakymo išdavimo mokamas žyminis mokestis, lygus ketvirtadaliui sumos, kurią reikėtų mokėti už ieškinio nagrinėjimą pagal bendrąsias ginčo teisenos taisykles, išskyrus tam tikras išimtis (434 str. 1 d.). Ketvirta, priėmus teismo įsakymą ir apie tai tinkamai informavus skolininką, pastarasis turi griežtai nustatytą 20 dienų terminą, skaičiuojamą nuo dokumentų gavimo dienos, prieštaravimams pateikti (CPK 439 str.). Nepateikus prieštaravimų ar kreditoriaus reikalavimus pripažinus, teismo įsakymas įsigalioja ir gali būti vykdomas priverstine tvarka (CPK 437 str.), todėl paėmus bendrą proceso trukmę, akivaizdu, kad galutinis rezultatas pasiekiamas toks pats, koks būtų pasiektas nagrinėjant bylą ginčo teisenos tvarka, tačiau pats sprendimo priėmimo laikas, skaičiuojant nuo pareiškimo padavimo datos iki teismo įsakymo įsigaliojimo datos (neatmetama ir galimybė, kad skolininkui pripažinus teismo įsakymą prievolė bus įvykdyta dar iki įsakymo įsigaliojimo ir priverstinio vykdymo), yra santykinai trumpas. Tačiau koncentruotumo principas vienu atveju gali nukentėti. Toks atvejis įmanomas, jei kreditorius, iš anksto žinodamas apie būsimus skolininko prieštaravimus ir siekdamas užvilkti procesą, iš pradžių kreipsis dėl ieškinio nagrinėjimo teismo įsakymo tvarka, o vėliau, palikus ieškinį nenagrinėtą (CPK 439 str. 6 d.), pareikš ieškinį tuo pačiu pagrindu jau pagal ginčo teisenos taisykles. Pastarąją situaciją galėtų užkardyti minėtas baudų ir nuostolių atlyginimo institutas. Tačiau kreditorius visais atvejais turi galimybę pasirinkti, kokia teiseną savo pažeistas teises ginti: teismo įsakymo, dokumentinio proceso ar ginčo teisenos. Kita vertus, net ir nusprendęs „surizikuoti“ ir pasinaudoti teismo įsakymo institutu, skolininko prieštaravimo sulaukęs kreditorius, sumokėjęs likusią žyminio mokesčio sumą ir pateikęs tinkamus procesinius dokumentus, galės tęsti procesą pagal ginčo teisenos taisykles (CPK 439 straipsnio 3 d.).

Nepaisant tam tikrų skirtumų, susijusių su ieškinio dalyko pagrindu ir įrodymų forma bei pateikimu, analogiškai reglamentuojamas ginčo sprendimas

dokumentinio proceso būdu. Pažymėtina, kad koncentruotą ir operatyvų ginčo išsprendimą dėl savo išskirtinės specifikos leidžia įgyvendinti bylų dėl turto valdymo pažeidimų nagrinėjimo institutas - pateikiant ieškinį dėl daikto gynimo nereikia įrodyti teisės į daiktą, nes valdymas yra faktinė, o ne teisinė būseną, t.y. pakanka įrodyti vien valdymą ir jo pažeidimo faktą, o šiuos faktus įrodyti nėra sudėtinga¹²⁷. Nagrinėjant bylas, kylančias iš darbo santykių, įstatymų leidėjas įtvirtina būtinybę laikytis išankstinės nagrinėjimo ne teisme tvarkos, o taip pat nustatant griežtus terminus (kaip antai, pasirengimas nagrinėti bylą turi būti baigtas ne vėliau kaip per trisdešimt dienų nuo ieškinio priėmimo dienos, o pati byla turi būti išnagrinėta ne vėliau kaip per 30 dienų nuo dienos, kai bylos nagrinėjimui buvo pasiruošta). Išankstinė nagrinėjimo ne teismo tvarka, ko gero, sukuria prielaidas ginčų išsprendimui dar iki teismo paprastesnėmis ir ekonomiškesnėmis priemonėmis, tad šitaip išvengiama bereikalingo teismų korpuso apkrovimo. Kita vertus, abejotina, ar ekonomiškumo ir koncentruotumo principai turi didesnę reikšmę nagrinėjant, pavyzdžiui, bylas, kylančias iš šeimos teisinių santykių. Manytina, kad šeimos santykiams būdingas viešas interesas nėra suderinamas su tikslu procesą pagreitinti ar paversti jį valstybei ekonomiškiau. Tą pagrindžia užakinio sprendimo priėmimo tokiose bylose apribojimo aplinkybė.

Tai, ar įtvirtintas proceso eigos diferencijavimas turi esminės naudos siekiant įgyvendinti ekonomiškumo, koncentruotumo principus bei teisingo bylos išnagrinėjimo tikslą, galima nustatyti naudojantis statistika. 2019 metais iš 161 167 bylų 37 841 byla buvo išnagrinėtos priimančiosios teismo įsakymu¹²⁸, 2018 metais iš 17 5052 viso išnagrinėtų bylų teismo įsakymu buvo baigtos 40 376 bylos. Iš to, jog maždaug viena iš keturių bylų pirmoje instancijoje išnagrinėjama paprastesne, greitesne ir pigesne ginčo sprendimo forma, galima daryti išvadą, kad tiek šalims, tiek teismui nustatytas reguliavimas kelia pasitikėjimą ir yra efektyvus būdas teisingam bylos išnagrinėjimui pasiekti.

¹²⁷ NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002, p. 199.

¹²⁸ Nacionalinė teismų administracija. *Civilinių bylų nagrinėjimo ataskaita (pirmos instancijos teismuose) už 2018 ir 2019 metus* [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/106>>.

3.2. Bendrieji pastebėjimai dėl proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principų įtakos teisingam bylos išnagrinėjimui vykdant teismo sprendimų ir nutarčių teisėtumo kontrolę

Asmens teisės turi būti ginamos ne formaliai, o realiai ir veiksmingai, užtikrinant, kad bent pirmosios instancijos baigiamąjį aktą būtų įmanoma apskųsti apeliacine tvarka¹²⁹. Manytina, kad CPK ir kituose įstatymuose įtvirtinta asmenų teisė į apeliaciją kyla iš Konstitucijos 30 straipsnyje numatytos teisės į teismą. Žinoma, teisė kreiptis į teismą, kaip ir kiekviena teisė, nėra absoliuti. Sprendžiant iš to, kad EŽTK 6 straipsnis, įtvirtinantis asmenų teisę į teisingą bylos išnagrinėjimą, tiesiogiai nekalba apie asmenų teisę pasinaudoti apeliaciniu ar kasaciniu procesu, galima daryti išvadą, jog pastarieji institutai veikiau yra valstybių vidaus teisės reikalas, o pastarųjų mechanizmų reguliavimas kaip tik ir sukuria didesnes prielaidas teisingo bylos išnagrinėjimo tikslui pasiekti.

Galimybės patikrinti pirmos instancijos teismo sprendimo teisėtumą ir pagrįstumą paskirtis yra užtikrinti, kad būtų byloje priimtas teisingas sprendimas¹³⁰, taigi būtų užtikrinta asmens teisė į teisingą bylos išnagrinėjimą. Pastarasis teiginys visiškai neturi tikslo sumenkinti pasitikėjimo pirmosios instancijos teismų sprendimų pagrįstumu, tačiau tiek apeliacijos, tiek kasacijos tikslai yra susiję su galimų klaidų, neišvengiamai galinčių atsirasti dėl žmogiškojo faktoriaus egzistavimo priimant sprendimus, ištaisymo. Pastebėtina, kad klaidų dėl teisės ar faktų aiškinimo gali atsirasti ne vien pirmosios instancijos teismuose – apsirikimo galimybė egzistuoja ir apeliaciniame, ir kasaciniame procesuose. Tačiau akivaizdu, kad kelių pakopų sprendimo kontrolės priežiūra klaidos atsiradimo tikimybę gali ženkliai sumažinti. Kitas svarbus aspektas, kuo sprendimo apskundimo galimybė gali prisidėti prie teisingo bylos išnagrinėjimo, yra susijęs su proceso dalyvių pasitikėjimu teismo institucija. Juk vargu, ar teismui priėmus sprendimą galima tokia situacija, kad visi proceso dalyviai vienareikšmiškai būtų patenkinti bylos baigtimi. Todėl koncentruotas procesinių teisių įgyvendinimas, leidžiantis kelis kartus įsitikinti sprendimo teisėtumu ir pagrįstumu (galbūt net geriau suprasti sprendimo motyvus), pasitikėjimą teismo institucija tik didina ir, manytina, kuria aukštesnį visuomenės teisinį mentalitetą.

Tačiau pastarųjų teisingo bylos išnagrinėjimo garantijų įtvirtinimas sudėtingai įmanomas be tam tikrų kompromisų kitų civilinio proceso principų atžvilgiu.

¹²⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. Nr. 7/03-41/03-40/04-46/04-5/05-7/05-17/05.

¹³⁰ BRAZDEIKIS, A., et al. *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 88.

Proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principai nėra jokia išimtis. Kaip antai, sprendimo apskundimas apeliacine ar kasacine tvarka visuomet reikš padidėjusias bylinėjimosi išlaidas (išlaidas teisinei pagalbai, žyminį mokestį)¹³¹. Koncentruotumo principo įgyvendinimas, kartu apimantis ir operatyvaus ginčo išsprendimo elementą, taip pat nukentės, nes neįsiteisėjęs pirmos ar apeliacinės instancijos sprendimas neleis daryti prielaidos apie išspręstą ginčą ar atkurtą teisinę taiką. Jau minėtos statistikos duomenimis, 2019 metais didžioji dalis bylų pirmoje instancijoje buvo išnagrinėtos per laikotarpį, neviršijantį 6 mėnesių. Proceso dalyviui nusprendus pateikti apeliacinį skundą, šis gali būti paduotas per trisdešimt dienų nuo pirmosios instancijos teismo sprendimo priėmimo dienos (CPK 307 str. 1 d.). Natūralu, kad praeis nemažai laiko, kol proceso dalyviai pateiks atsiliepiamus, bus tinkamai įteikti procesiniai dokumentai ir teismas pagaliau priims sprendimą. Tačiau tai, jog teismas turi galimybę išspręsti bylą, vertindamas apeliacinio skundo teisinius ir faktinius pagrindus (CPK 320 str. 1 d.), nebūtinai reiškia, kad byla bus iš esmės išnagrinėta, nes teismas gali priimti sprendimą grąžinti bylą nagrinėti pirmosios instancijos teismui (CPK 326 str. 1 d. 5 p.), kas vėl suteikia galimybę papildomai apeliacijai ateityje. Tam tikrą koncentruotumą kasaciniame procese užtikrina CPK 340 straipsnio 3 dalis, nustatanti, kad pakartotini kasaciniai skundai dėl to paties įsiteisėjusio teismo sprendimo ar nutarties negalimi, t.y. byla dėl to paties įsiteisėjusio teismo sprendimo gali būti nagrinėjama tik vieną kartą.

Minėtas problemas, daugiau mažiau aktualias tiek apeliaciniame, tiek kasaciniame procesui, įstatymų leidėjo bandyta spręsti keliais proceso koncentruotumą ir ekonomiškumą užtikrinančiais būdais. Vienas tokių būdų yra įstatymų leidėjo įtvirtinta nuostata, kad dominuojanti proceso forma, nepaisant tam tikrų išlygų, ir apeliaciniame, ir kasaciniame procese yra rašytinė (CPK 336, 356 str.). Tokia bylos nagrinėjimo forma, autoriaus nuomone, neabejotinai prisideda prie proceso koncentruotumo ir ekonomiškumo įgyvendinimo, nes, skirtingai nei žodinio bylos nagrinėjimo atveju, proceso dalyviams nėra poreikio vykti į teismą, taupomas jų laikas ir lėšos. Be to, rašytinis procesas palengvina teisėjų, ypač dirbančių kolegijose, darbą ir bei padeda procesą paskatinti¹³². Kita vertus, įstatymo leidėjo sprendimas, jog aukštesnės instancijos teismuose bylas įprastai nagrinėtų kolegijos, sukuria geresnes prielaidas ir teisingo bylos išnagrinėjimo tikslui įgyvendinti (kolegijose dirbantys skirtingą darbo patirtį turintys asmenys turi galimybę pasitarti, padiskutuoti dėl sprendimo priėmimo). Proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principai pasireiškia ir per apeliacijos ar kasacijos

¹³¹ BRAZDEIKIS, A., et al. *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 89.

¹³² *Ibid.*, p. 100.

apribojimų taikymus. Kaip antai, CPK įstatymų leidėjas įtvirtina ribotą (dalinę) apeliaciją, kuri reiškia, kad apeliacinis skundas negali būti grindžiamas aplinkybėmis, kurios nebuvo nurodytos pirmosios instancijos teisme (CPK 306 str. 2 d.), negali būti pateikiami nauji įrodymai (CPK 314 str.), o kai kuriais atvejais apeliacinio skundo padavimas apskritai nėra įmanomas (pavyzdžiui, CPK 303 straipsnis numato, kad apeliacine tvarka negali būti skundžiamas teismo sprendimas už akių, jeigu skundą paduoda asmuo, dėl kurio toks sprendimas yra priimtas). Atitinkamai kasacijos ribojimai susiję su įdiegta griežta kasacinio skundo atranka (CPK 346 str.), dėl kurios šioje instancijoje nagrinėjama maža dalis iš viso pateiktų skundų¹³³. Pažymėtina, kad kasacinė instancija, nors ir yra laikoma paskutine instancija, visgi turi ir kitų uždavinių, nei vien materialiosios tiesos nustatymas byloje (ką pagrindžia faktas, kad kasacinėje byloje vertinami tik apskūsti sprendimai teisės taikymo aspektu). Svarbi Lietuvos Aukščiausiojo Teismo funkcija – vienodos teismų praktikos formavimo užtikrinimą (CPK 4 str.), o ir užsitęsę bylos nagrinėjimo kasacinėje instancijoje terminai gali būti susiję su tarptautiniu elementu (kreipimusi į ESTT dėl prejudicinių sprendimų ir kt.).

Apibendrinant tai, kas pasakyta, galima daryti išvadą, kad sprendimo ar nutarties teisėtumo ir pagrįstumo tikrinimo formomis (apeliacine ir kasacine instancijomis) įstatymų leidėjas sukuria prielaidas, leidžiančias užtikrinti, jog teisingo bylos išnagrinėjimo tikslas, net jeigu pastarasis ir pareikalautų kitų civilinio proceso principų sąlyginio paaukojimo, galėtų būti pasiektas kiekvienoje byloje.

¹³³ BRAZDEIKIS, A., *et al. Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016, p. 114.

IŠVADOS

1. Teisė į teisingą bylos išnagrinėjimą, įtvirtinta EŽTK 6 straipsnyje, yra plataus turinio sudėtinė teisė, apimanti daugybę principų ir reikalavimų procesui bei jo eigai. Pastarieji reikalavimai, tokie kaip teisė į nešališką ir objektyvų teismą, teisė į lygias procesines galimybes, teisė į operatyvų bylos nagrinėjimą, yra tarpusavyje neatskiriama susiję, o vieno iš jų esminis pažeidimas gali lemti ir teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą pažeidimą. Proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo (o taip pat – operatyvumo) principai yra sudėtinė teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą dalis, lemianti įstatymo leidėjo pareigą įtvirtinti tokį reguliavimą, kuris atitiktų visuomenės lūkesčius ir nesukeltų ginčo šalims, suinteresuotoms greitai, efektyviai ir konstruktyviai teisinio ginčo sprendimu, neigiamų pasekmių, susijusių su perdėtai ilgu ir neefektyviai bylinėjimusi. Ekonominė prasme, teismo procesas, esantis valstybės funkcija, turi didelę kainą ir šalims, ir pačiai valstybei. Teismo procesas, nepaisant ekonominių sąnaudų, eikvoja ir asmenų laiką, o užsitęsęs gali sukelti ir psichologines, emocines pasekmes, nepasitikėjimą valstybe ir jos institucijomis.

2. Teisė į teisingą bylos išnagrinėjimą, kaip ir kiekviena teisė, yra susijusi su subjektu, plačiąja prasme dalyvaujančių teismo procese, pareigomis. Teisingas bylos išnagrinėjimas nebus įmanomas, jei teismas ir šalys neatliks pareigų, kildinamų iš proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principų. Teismas turi būti aktyvus išaiškindamas šalims jų procesines ir pareigas (asmenys, žinodami savo teises, elgsis operatyviai), atsisakydamas priimti ne laiku pateiktus įrodymus (nebus užvilktas bylos nagrinėjimas) ir taikydamas priemones, užkardančias šalių nesąžiningą elgesį (baudų ir nuostolių atlyginimo institutai). Šalys savo ruožtu taip pat privalo elgtis rūpestingai ir sąžiningai. Pagrindinė šalių pareiga – skatinti procesą – įvykdoma laiku, rūpestingai ir sąžiningai pateikiant įrodymus ir procesinius dokumentus, suformuojant pagrįstus reikalavimus, nepiktnaudžiaujant teise į teismą, teise teikti nušalinimus ir kitomis procesinėmis teisėmis.

3. Proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principų įgyvendinimas siekiant teisingo bylos išnagrinėjimo skirtingai atsiskleidžia bylas nagrinėjant atskirų instancijų teismuose. Pasirengimo bylos nagrinėjimui stadijoje proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principų įgyvendinimas pasireiškia galutiniai suformuluojant įrodinėjimo dalyką, ieškinio pagrindą, surenkant reikiamus įrodymus, kas sukuria prielaidas bylos išnagrinėjimui jau pirmo posėdžio metu. Nagrinėjant bylą iš esmės, proceso koncentruotumo ir ekonomiškumo principų poveikis teisingam bylos išnagrinėjimui

atsiskleidžia per visapusišką ir išsamų įrodymų ištyrimą, prašymų pateikimą bei teismo sprendimo priėmimo galimybes (pavyzdžiui, taikant sprendimo už akių priėmimo institutą kaip procesinę sankciją šaliai, nevykdančiai proceso skatinimo pareigos). Atliekant teismo sprendimų ir nutarčių teisėtumo ir pagrįstumo kontrolę (nagrinėjant bylas apeliaciniėje ir kasacinėje instancijose) teisingo bylos išnagrinėjimo idėja įgyvendinama nustatant dominuojančią rašytinio proceso formą, įtvirtinus ribotą apeliaciją bei itin griežtus kasacinio skundo pateikimo reikalavimus, o taip pat nustatant konkrečius terminus skundams pateikti. Didesnis bylų nagrinėjimo operatyvumas ir ekonomiškumas gali būti pasiektas naudojantis įstatymų leidėjo įdiegta skirtingų kategorijų bylų diferencijavimo sistema.

4. Teisė į teisingą bylos išnagrinėjimą yra tam tikra principų, teisių ir pareigų sistema. Materialios tiesos nustatymas ir teisinės taikos atkūrimas, pašalinant iš visuomenės narių teisinį ginčą, visuomet reikš teismo siekiamybę visų pirma teisingai išspręsti bylą, priimti pagrįstą, proceso dalyviams suprantamą sprendimą. Nors teisingas bylos išnagrinėjimas nėra įmanomas be proceso operatyvumo, koncentruotumo ir ekonomiškumo principų, pats proceso greitis ir pigumas nėra vertybė savaime – teismas ir šalys turi vadovautis šiais proceso reikalavimais, tačiau tik tiek, kiek tai netrukdo priimti teisingo sprendimo byloje. Atsižvelgiant į teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą principų turinį, pastarosios taisyklės įtvirtinimas išsprendžią natūraliai galintį kilti civilinio proceso principų konkurencijos klausimą.

ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

1. Teisės norminiai aktai

1.1. Lietuvos Respublikos teisės aktai

- 1.1.1. Lietuvos Respublikos Konstitucija. *Valstybės žinios*, 1992, Nr. 33-1014;
- 1.1.2. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2000-09-06, Nr. 74-2262;
- 1.1.3. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 2002-04-06, Nr. 36-1340;
- 1.1.4. Lietuvos Respublikos teismų įstatymas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*, 1994-06-17, Nr. 46-851.

1.2. Tarptautinės teisės aktai

- 1.2.1. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*, 1995-05-16, Nr. 40-987;
- 1.2.2. Tarptautinis politinių ir pilietinių teisių paktas. *Valstybės žinios*, 2002-08-02, Nr. 77-3288.

1.3. Europos Sąjungos teisės aktai

- 1.3.1. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. Europos Sąjungos oficialusis leidinys, 2012, C 326/02.

2. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo doktrina

Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2006 m. sausio 16 d. nutarimas. Nr. 7/03-41/03-40/04-46/04-5/05-7/05-17/05.

3. Specialioji literatūra

- 3.1. BAUBLYS, L., et al. *Teisės teorijos įvadas*. Vilnius: Leidykla MES, 2012;
- 3.2. BRAZDEIKIS, A., et al. *Asmens teisės į civilinės bylos išnagrinėjimą per protingą laiką įgyvendinimo sąlygos*. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2016;
- 3.3. BRAZDEIKIS, A. *Piktnaudžiavimas procesinėmis teisėmis*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2011;
- 3.4. JONAITIS, M. *Romėnų privatinė teisė*. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014;
- 3.5. JOVAIŠAS, K. et. al. *Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras*. Vilnius: Teisės institutas, 2000;
- 3.6. LAUŽIKAS, E; MIKELĖNAS, V.; NEKROŠIUS, V. *Civilinio proceso teisė: vadovėlis. I tomas*. Vilnius: Justitia, 2004;

- 3.7. Nacionalinė teismų administracija. *Civilinių bylų nagrinėjimo ataskaitos (apeliacinės instancijos teismuose) už 2018 ir 2019 metus* [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/106>>;
- 3.8. Nacionalinė teismų administracija. *Civilinių bylų nagrinėjimo ataskaita (pirmos instancijos teismuose) už 2018 ir 2019 metus* [interaktyvus]. Prieiga per internetą <<https://www.teismai.lt/lt/visuomenei-ir-ziniasklaidai/statistika/106>>;
- 3.9. NEKROŠIUS, V. *Civilinis procesas: koncentruotumo principas ir jo įgyvendinimo galimybės*. Vilnius: Justitia, 2002;
- 3.10. NEKROŠIUS V. *Sprendimas už akių – ar rastas kompromisas?* Vilnius: TEISĖ, 2017, 104;
- 3.11. NEKROŠIUS, V., et al. *Pasirengimo nagrinėti civilines bylas teisme įtaka bylai išnagrinėti per protingą laiką*. Vilnius: TEISĖ, 2016, 98;
- 3.12. NEKROŠIUS V. *Profesorius E. Vaskovskis apie civilinio proceso tikslus ir principus*. Vilnius: TEISĖ, 2017, 102;
- 3.13. PETKUTĖ-GURIENĖ, J. *Komercinis arbitražas ir teisingo bylos nagrinėjimo garantijos pagal Europos žmogaus teisių konvencijos 6(1) straipsnį*. Vilnius: Jurisprudencija, 2017, 24(2);
- 3.14. PUMPUTIS, A. *Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija ir jos įgyvendinimo mechanizmas*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 2000;
- 3.15. ŠTARIENĖ, L. *Teisės į teisingą teismą, įtvirtintos Europos žmogaus teisių konvencijos 6 str., pobūdis, vieta ir apsaugos lygis kitų konvencijos teisių požiūriu*. Vilnius: Jurisprudencija, 2006, 10(88);
- 3.16. URBANAVIČIŪTĖ, G. *Jurisprudencija kaip romėnų teisės šaltinis*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009;
- 3.17. VALANČIUS, V.; et. al. *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Pirmoji dalis. Bendrosios nuostatos. Vilnius: Justitia, 2004;
- 3.18. VALANČIUS, V.; et. al. *Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso komentaras*. Antroji dalis. Procesas pirmosios instancijos teisme. Vilnius: Justitia, 2005;
- 3.19. VĖBRAITĖ, V. *Šalių sutaikymas civiliniame procese*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas, 2009;

4. Teismų praktika

- 4.1. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2006 m. lapkričio 14 d. sprendimas *Jurevičius v. Lietuva* byloje, Nr. 30165/02;

- 4.2. Europos Žmogaus Teisių Teismas. 2007 m. liepos 24 d. sprendimas *Baškienė v Lietuva* byloje, Nr. 11529/04;
- 4.3. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 1999 m. gegužės 12 d. nutartis civilinėje byloje *S. Ilčiukienė v. K. Mažeikienė ir kt.*, Nr. 3K-3-120/1999;
- 4.4. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 1999 m. rugsėjo 6 d. nutartis civilinėje byloje *P. Roževičienė v. Panevėžio m. valdyba ir kt.*, Nr. 3K-3-384/1999;
- 4.5. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2001 m. spalio 24 d. nutartis civilinėje byloje *Vilniaus miesto valdyba v. R. K., G. K., T. K.*, Nr. 3K-3-949/2001;
- 4.6. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2001 m. spalio 24 d. nutartis civilinėje byloje *G. K. v. Akcinė bendrovė „Turto bankas“*, Nr. 3K-3-999/2001;
- 4.7. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2005 m. balandžio 4 d. nutartis civilinėje byloje *Z. V. v. UAB „Oruva“ ir Ko*, Nr. 3K-3-224/2005;
- 4.8. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2008 m. gruodžio 1 d. nutartis civilinėje byloje *R. B. v. P. B.*, Nr. 3K-3-576/2008;
- 4.9. Lietuvos apeliacinio teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2006 m. gegužės 16 d. nutartis civilinėje byloje *Lietuvos ir Šveicarijos uždaroji akcinė bendrovė „Miltzer and Munch Fortransas“ v. Lex System GmbH*, Nr. 2A-170/2006;
- 4.10. Panevėžio apygardos teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija. 2015 m. spalio 23 d. nutartis civilinėje byloje *II „V. S.“ ir V. S. v. V. M. įmonė, V. M., AB „Lietuvos draudimas“*, Nr. e2A-807-425/201;
- 4.11. Vilniaus apygardos teismo Civilinių bylų skyrius. 2016 m. balandžio 29 d. nutartis civilinėje byloje *UAB „Singlis“ v. UAB „DPD Lietuva“*, Nr. e2S-1186-577/2016.

SANTRAUKA

Šio magistro darbo tema – proceso ekonomiškumas ir koncentruotumas v. teisingas bylos išnagrinėjimas. Teisė į teisingą bylos išnagrinėjimą, įtvirtinta pagrindiniuose tarptautinės ir nacionalinės teisės šaltiniuose, yra plataus turinio sudėtinė teisė, reiškianti, kad teisė į teisingą bylos išnagrinėjimą gali būti pasiekta tik užtikrinus daugybės principų koegzistavimą. Teisė į teisingą bylos išnagrinėjimą reiškia valstybės garantiją asmenims, kad jų pažeistos teisės bus apgintos ne vien teisingai išsprendžiant kilusį teisinį ginčą, bet išsprendžiant jį koncentruotai, operatyviai ir mažiausiais įmanomais kaštais. Šiame darbe atskleidžiami kai kurie proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principų, kurių įgyvendinimas yra sudėtinė teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą dalis, taikymo aspektai civilinio proceso teisės institutų kontekste. Pirmoje šio darbo dalyje nagrinėjamos pagrindinės analizuojamų principų sąvokos, jų istorinė raida, turinys ir reikšmė visų civilinio proceso teisės principų sistemoje, taip pat analizuojamas teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą turinys ir šios teisės santykis su aptariamais proceso koncentruotumo ir ekonomiškumo principais. Antroje dalyje siekiama nustatyti iš proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo principų kylančias proceso šalių, teismo ir kitų proceso dalyvių pagrindines pareigas, jų įgyvendinimo reikšmę teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą užtikrinimui. Trečioje dalyje aptariamos proceso ekonomiškumo ir koncentruotumo prielaidos, darančios įtaką teisės į teisingą bylos išnagrinėjimą įgyvendinimui atskirų instancijų teismuose, kartu bendrais bruožais nustatant pastarųjų principų įgyvendinimo reikšmę ir aktualumą nagrinėjant atskirų kategorijų bylas.

SUMMARY

The topic of this master's thesis is Cost-effectiveness and Concentration of the Process vs. Fair Trial. The right to a fair trial, which is established in main international and national sources of law, is a wide spectrum integral right, meaning that the right to a fair trial can be achieved only by ensuring the coexistence of many other principles. The right to a fair trial means a guarantee provided by the government to entities, ensuring that the violated rights shall be protected not only by fairly resolving a legal dispute, but also by resolving the dispute by concentrated, expeditious way with the lowest cost possible. This paper reveals and discusses some aspects of the application of the principles of efficiency and concentration, the implementation of which is an integral part of the right to a fair trial in the context of institutes of civil procedure law. The first part of this paper analyses the main concepts of the aforementioned principles, their historical development, content and significance in the system of all principles of civil procedure law, as well as the content of the right to a fair trial and its relationship with the principles of concentration and efficiency. The second part of this paper seeks to determine the main obligations of the parties of a dispute, the court and other participants in the proceedings arising from the principles of process economy and concentration, and the significance of their implementation for ensuring the right to a fair trial. The third part of this paper discusses the preconditions of economy and concentration principles, which influence the exercise of the right to a fair trial in courts of different instances, while outlining the significance and relevance of the implementation of the latter principles in different categories of court cases.